

Geopolitikai Tanács Közhasznú Alapítvány

MŰHELYMUNKÁK

**A lakosság pénzügyi biztonsága
2007.**

Dr. Pintér István

Készült a Szerencsejáték ZRt., valamint
az OTP Garancia Biztosító ZRt. támogatásával

2007/9

2007/9. szám

Műhelymunkák

A lakosság pénzügyi biztonsága
2007.

Dr. Pintér István

Geopolitikai Tanács Közhasznú Alapítvány

www.cgeopol.hu

A lakosság pénzügyi biztonsága - 2007
szerző: dr. Pintér István

Bevezetés

A jelen tanulmány keretei között átfogó módon közelítjük meg a magyar lakosság pénzügyi biztonságát. Az olyan – látszólag egymástól távol álló – területek egybevetése, mint például a családok eladósodottsága, a munkanélküliségi adatok és trendek, avagy a magyar háztartások biztosítással való ellátottsága egy olyan komplex megközelítési módot jelent, amelynek elemzése megvilágíthatja a valóságot.

Az általunk vizsgált területek a következők:

1. **A lakosság jövedelmi, illetve vagyoni viszonyai, különös tekintettel az egyes korcsoportok eladósodottságára**
2. **Munkanélküliségi adatok és trendek**
3. **A magyar lakosságnak biztosítással való ellátottsága**
4. **Az öregkor biztonsága**
5. **Biztonságérzet**
6. **Összefoglalás**

Ad 1.:

A lakosság jövedelmi, illetve vagyoni viszonyai, különös tekintettel az egyes korcsoportok ilyen adataira:

E körben vizsgálni szükséges a rendszerváltás előtti, illetve utáni generációk helyzetét. Köztudomású, hogy a rendszerváltás előtt a szocialista állam berendezkedés kifejezetten tiltotta a vagyonszerzést. Ennek megfelelően adminisztratív korlátok álltak például az ingatlanszerzés útjában, amikor egy családnak csak egy lakás, illetve egy telektulajdona lehetett. Már a hetvenes évek óta azonban megfigyelhető volt, hogy akár a házastársak el is váltak azért, hogy ezt a korlátot átléphessék és válásuk esetén az ingatlanszerzési korlát mértékét megduplázhassák. Egyes vagyonosodó rétegeknél (vállalati gazdasági munkaközösség, egyéb pénzügyi bevételek, stb.) már a gyerekekre is íratnak ilyen ingatlanokat, különös tekintettel a nagy értékű budai, illetőleg a közvetlen Balaton parti telkeket, nyaralókat.

Árnyalhatja a helyzetet, hogy a rendszerváltáskor – többek által kritizált módon – az állami bérlakásban élők megvásárolhatták a lakásukat. Tették mindezt olyan áron, amely a piaci értéknek sokszor csak egy tizedét fizettette ki velük. Miközben ez a lehetőség megillette az állami bérlakásban lakókat éppúgy, mint a gyermekeiket, unokáikat is (sokan életek ezzel a lehetőséggel, így kerülve el a jövőbeni halál esetére szóló örökösödési illetéket) az ilyen lakással nem bírók ebből a rendszerváltás körüli vagyon osztogatásból nem részesültek. Számukra főként a Fidesz kormány idején teremtették meg azt a lehetőséget, hogy lakástulajdont vásároljanak jelentős állami támogatással. Ennek a folyamatnak az eredménye nagymértékben negatív. A legnagyobb gond az, hogy a munkaerő mobilitását lecsökkentette, hiszen a bérlakások

csekély száma nem teszi azt lehetővé, hogy a munkaerő az ország egyik végéből a másikba vándoroljon, oda, ahol például a munkahelyeket a multinacionális cégek megteremtik. Mindeközben az egyre nagyobb államháztartási hiány mellett az állam sokszor spekulatív célú lakásvásárlásokat finanszírozott, anélkül, hogy az igazán rászoruló rétegek lakáshoz jutását ez segítette volna. Vélhetően az egész folyamat haszonélvezői azok a beruházók voltak, amelyek ilyen állami támogatás nélkül a jelzáloghitelezést csak sokkal nagyobb kockázattal, sokkal magasabb áron, illetve jóval kisebb mértékben tudták volna igénybe venni.

A lakosság pénzügyi biztonsága szempontjából a jövedelmi, illetve vagyoni viszonyok elemzésénél nem kerülhető meg a politikai döntések elemzése sem. Számtalan lehetősége van a politikusoknak, hogy beavatkozzanak a lakosság pénzügyi helyzetébe. Legnagyobb hatása természetesen az adott kormányzat által előterjesztett éves adózási és illeték szabályoknak van, amely szabályok közvetlenül kihatnak a lakosság életszínvonalára, illetve befektetési hajlandóságára stb. A témánk szempontjából két kiemelt területet vizsgálunk meg, egyrészt a rendszerváltás óta az adókedvezmények milyen jövedelemeltérítő hatással bírtak, illetve mennyire preferálták a hosszú távú pénzügyi biztonságot jelentő eszközök, amelyek a gondoskodás, illetőleg az öngondoskodás keretébe illeszthetők. Foglalkozunk a direkt állami támogatással, mint például a gyermekkedvezmények, gyermekvállalási kedvet erősítő gyes, gyed összegének politikailag meghatározott változásai.

A rendszerváltás óta időről időre felmerül egyes politikai körökben a családi adózás kérdése is, amely – megfelelő szabályozás esetén – igazán megerősíthetné a családok pénzügyi biztonságát. Arról az esetről van szó, amikor például a család egyik keresője elveszítette az állását, egy év múlva akár ki is eshet az állami jövedelem pótló támogatásból, munkanélküli segélyének folyósítását megszüntetik. Mindeközben a másik családtag a keresete után ugyanolyan adóterhet visel, mintha nem kellene több eltartotttól gondoskodnia. A családi adózás megoldhatná azt a kérdést is, hogy minél több gyermek él egy családban, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a család elszegényedik, hiszen a családi adózás hiányában a keresők ugyanazt az adóterhelést viselik, mintha nem nevelnék gyermekeket. A családi adózás fontosságát például Franciaországban is felismerték, hiszen rövidlátó pénzügypolitika az, amely több gyermeket vállaló családok elszegényedéséhez vezet. A gyermekvállalási kedv csökkenése igen jelentősnek nevezhető hazánkban, a társadalom reprodukálása nem történik meg. Ez a tendencia már közép, de különösen hosszú távon a társadalombiztosítási és a nyugdíjrendszer fenntarthatóságát vetíti előre.

A Magyar Nemzeti Bank 2007. novemberében publikált tanulmánya szerint „A háztartások vagyonával kapcsolatos események fontos figyelmet kapnak az elemzők, a döntéshozók és természetesen a háztartások életében. E kiemelt szerep ellenére az elmúlt tíz évben nem készült szisztematikus áttekintés a magyar háztartások vagyonelemeiről. Vadas Gábor tanulmánya ezt a hiányosságot igyekszik bepótolni. Városi legendák és anekdotikus evidenciák helyett a tanulmány formális becslésekkel és módszerekkel elemzi a háztartások vagyonában a kilencvenes évek közepétől napjainkig lejátszott változásokat, illetve köti össze ezeket gazdasági eseményekkel. Mindemelllett a lakosság teljes vagyonának meghatározásához becslést ad a lakásárakról, lakásvagyon szintjéről és a tartós fogyasztási cikkek állományáról is. Nemzetközi összehasonlítás és formális tesztek szerint a magyar háztartások pénzügyi vagyona meglehetősen alacsony, míg ingatlanvagyonuk kiemelkedően magas. Ez a megállapítás magyarázatot ad arra, hogy a kormányzati lakástámogatási rendszernek

miért volt sokkal erőteljesebben hatása a lakásárakra, mint a lakásállományra. Ebből következően pedig a kétezres évek elején tapasztalt rendkívül alacsony lakossági megtakarítás, a „megtakarítási katasztrófa” részben a kilencvenes évek elején tapasztalt „megtakarítási csoda” másik oldala, azaz a vagyonelemek közötti ismételt átrendeződés eredménye.”¹

A portfolio.hu 2007.11.12.-én egy magyar nemzeti banki tanulmányra hivatkozva a következőket állapítja meg: „Jelenleg két oldalról nehezedik nyomás a hazai háztartásokra: egyrészt a 2006-ban bejelentetett stabilizációs program gyakorol negatív hatást a lakosság jövedelmére. A személyi jövedelmet és a megszerzett vagyont érintő növekvő adóterhek és az egyre emelkedő fogyasztói árak együttesen vezetnek a reálbérek csökkenéséhez. Másrészt a globális piacokat megrengető amerikai válság átrendeződést hozott a tőkeáramlásban, a befektetői bizalom általános megingása kockázati felárak megfizetésére kényszeríti a felzárkózó országokat, így hazánkat is.

A befektetők elfordulása annyit jelent, hogy a pénzügyi intézeteknek növekvő költségekkel kell számolniuk, ezeket eddig, csakis az erős banki verseny miatt nem érvényesítették a banki hitelek kamataiban. Amennyiben ez a helyzet hosszú távon fennmarad, és a banki marzsok szűkülése már eléri a tűréshatárt a bankok emelni fognak, a rövid kamatperiódust választó devizahitelek pedig gyorsan megérik ezt, a törlesztőrészek emelkedésén keresztül.

Növekvő kockázatok: a teljes gazdaság veszélyben?

A fent leírtakból is látható, hogy jelentős a magyar háztartásokra nehezítő súly, így egy kedvezőtlen fordulat a banki veszteség jelentős emelkedéséhez vezethet. Amennyiben ez bekövetkezik, a bankok a megváltozott körülményekhez a hitelezési politika szigorításával és a hitelportfólió átrendezésével válaszolnak majd, amely egyet jelent azzal, hogy sokan, akik most hitel kaphatnak, kiszorulnak majd a piacról. A hitelfelvételi feltételek szigorodása visszafogja a fogyasztást, amely fokozhatja a stabilizációs program gazdasági növekedést lassító hatását.

Lakossági hitelállomány - mi itt a gond?

A lakossági hitelállomány kockázatosága a pénzügyi stabilitás egyik kulcselemét adja. A háztartások eladósodottsága a lakástámogatási programnak és a devizahitelek megjelenésének köszönhetően nagymértékben növekedett az elmúlt 8 esztendőben, bár a hitelállomány GDP-hez viszonyított aránya még mindig jelentősen elmarad a Nyugat-Európában jellemzőtől.

A hitelállomány vizsgálatára két mutatótípus áll rendelkezésre: egyrészt vizsgálható a hitelállomány fenntartható nagysága, másrészt a fizetett törlesztőrészek havi jövedelemhez viszonyított aránya. Utóbbit törlesztési tehernek nevezik. Ha a hitelek összességükben vesszük görcső alá, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy míg a hitelállomány éves rendelkezésre álló jövedelemhez viszonyított

¹ Vadas Gábor: A magyar háztartások vagyona - Legendák és tények
Magyar Nemzeti Bank Occasional Papers 68. 2007. november

aránya meg sem közelíti nyugat-európai átlagot, addig ugyanez már nem igaz törlesztési teher nagyságára.

Ez annyit jelent, hogy míg hitelállomány a teljes lakosság éves jövedelmét nézve, csak annak közel 40 százalékát terheli, addig a törlesztőrészek a jövedelemhez viszonyított aránya a 10 százalékot közelíti. Mindez emellett együtt jár a megtakarítások csökkenésével, vagyis amennyiben negatív sokk éri a háztartásokat, egyre kisebb a lehetősége annak, hogy azt korábbi megtakarításaikból fedezzék.

Ha csupán a hitellel rendelkezőket vizsgáljuk, ennél sokkal árnyaltabb képet kapunk. A hitelek között ugyanis a hitelállomány éves rendelkezésre álló jövedelemhez viszonyított aránya 94 százalékos, miközben a háztartások jövedelmük 18 százalékát fordítják hiteltörlesztésre. Még ennél is meglepőbb, bár logikus, hogy a hitellel rendelkezők nem egyeznek meg a megtakarítókkal. Erről tanúskodik, hogy a hitelek csupán 18 százalékának van bármekkora megtakarított pénze, a hitelállomány pedig a megtakarítások 7,5 szeresére rúg.

Kik a legveszélyeztetettebbek?

A jegybank kockázatosnak azon hiteket tekinti, ahol a háztartási jövedelemtartalék, vagyis az az összeg, ami a havi költségek és a hiteltörlesztés után megmarad, negatív. Tehát azon háztartások kockázatosak, melyek hó végén már csak valamilyen hitelből tudják fedezni a kiadásokat anélkül, hogy fogyasztásukat visszafognák.

Jelenleg hazánkban kockázatosnak a hitellel rendelkező háztartások 2,2-4,2 százaléka minősíthető. Elgondolkodtató azonban, hogy a legnagyobb értékben itt találkozhatunk hitelekkel, mivel ezen banki ügyfelek az adósságállomány 5,7-12,9 százalékát birtokolják.

Amennyiben a háztartásokat ötödökbe soroljuk, arra a következtetésre juthatunk, hogy a legnagyobb, 8 százalékos esélye, azoknak van a nemfizetésre, ahol az egy főre jutó nettó jövedelem nem éri el a 37 ezer forintot. Míg azon családoknál, ahol ez az érték 87 ezer forint fölött van, a bedőlés esélye, az egyéb tényezők rögzítése mellett, 1,4 százalék.

A jövedelem nagysága mellett a háztartások regionális és életkori különbsége is jelentősen befolyásolja a kockázatokat. A kockázat az alacsonyabb gazdasági fejlettséggel rendelkező régiókban, tehát Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön magasabb, míg a Budapestet is felölelő Közép-magyarországi és a Nyugat-dunántúli Régióban kisebb.

A háztartások kor szerint megoszlását tekintve pedig elmondható, hogy a legnagyobb veszélyben a 30 év alatti fiatalok vannak, akik beruházásaikat és fogyasztásukat még alacsonyabb jövedelmük miatt hitelből finanszírozzák. Esetünkben a veszteség, a magasabb hitelösszegek miatt, nagyobb lehet, mint a másik kockázatos korcsoportot adó 60 évnél idősebbek körében.

A jegybank két forgatókönyv alapján vizsgálta, hogy a különböző külső és belső makrogazdasági sokkok milyen hatással lehetnek a kockázatosnak minősített állomány változására.

Az árfolyamkockázat abban az esetben jelentene jelentős átrendeződést, ha a forint gyengülése tartós és jelentős mértékű lenne. A legrosszabb forgatókönyv szerint, vagyis, ha a forinthozam 500 bázispontos emelkedést, az árfolyam pedig 30 százalékos gyengülést mutatna, a kockázatos hitelek részaránya duplájára nőne, a hitelállomány pedig 6-10 százalékponttal bővülne.

Amennyiben nemcsak a külső, hanem a belső problémákat is vizsgáljuk, és kockázati prémiumsokk mellett a foglalkoztatottság 3 százalékos csökkenésével számolunk, ez a kockázatos adósság arányát 8,6 és 12 százalékpont közötti mértékben növelné, vagyis a kockázatos hitelállomány nagysága 14,3-24,9 százalékra növekedne. **Ezek szerint lehetséges, hogy egy kettős sok hatására akár minden negyedik háztartás is veszélybe kerülhetne.”**

Ad 2.:

Munkanélküliségi adatok és trendek

A munkanélküliség növekedése az elmúlt 20 év legsúlyosabb problémája a fejlett piacgazdaságokban. Az OECD-országok általános munkanélküliségi rátája az 1973. évi 3,5 százalékról 20 év alatt 7,1 százalékra emelkedett. A munkanélküliek arányának általános növekedése jól látható az 1. sz. táblázatból, amely néhány OECD-ország standardizált munkanélküliségi arányát mutatja. A kelet európai és azon belül a magyarországi munkanélküliség az elmúlt tizenhét év, a rendszerváltás, a piacgazdaságba való átmenet történetének egyik legfájdalmasabb fejezete.

1. sz. táblázat
STANDARDIZÁLT MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTÁK EGYES OECD-ORSZÁGOKRA

	NSZK	Egyesült Királyság	Franciaország	Olaszország	Svédország	Japán	USA
1970	0,8	3,0	2,4	5,3	1,5	1,1	4,8
1971	0,9	3,7	2,6	5,3	2,5	1,2	5,8
1972	0,8	4,0	2,7	6,3	2,7	1,4	5,5
1973	0,8	3,0	2,6	6,2	2,5	1,3	4,8
1974	1,6	2,9	2,8	5,3	2,0	1,4	5,5
1975	3,6	4,3	4,0	5,8	1,6	1,9	8,3
1976	3,7	5,7	4,4	6,6	1,6	2,0	7,6
1977	3,6	6,1	4,9	7,0	1,8	2,0	6,9
1978	3,5	6,0	5,2	7,1	2,2	2,2	6,0
1979	3,2	5,1	5,9	7,6	2,1	2,1	5,8
1980	3,0	6,6	6,3	7,5	2,0	2,0	7,0
1981	4,4	9,8	7,3	7,8	2,5	2,2	7,5
1982	6,1	11,3	8,1	8,4	3,1	2,4	9,5
1983	8,0	12,4	8,3	9,3	3,5	2,6	9,5
1984	7,1	11,7	9,7	9,9	3,1	2,7	7,4
1985	7,2	11,2	10,2	10,1	2,8	2,6	7,1
1986	6,4	11,2	10,4	10,9	2,7	2,8	6,9

1987	6,2	10,2	10,5	11,8	1,9	2,8	6,1
1988	6,1	8,3	10,3	11,8	1,6	2,5	5,4
1989	5,7	6,6	9,5	11,3	1,3	2,3	5,2

Forrás: OECD, Quarterly Labour Force Statistics

A táblázatból jól nyomonkövethető az is, hogy a munkanélküliség hosszabb távon differenciált módon változik a különböző országokban: a munkanélküliség növekedése akut az Európai Közösség országaiban, alacsonyabb az EFTA országaiban, az USA-ban a munkanélküliségi szint magas, de trendjében alig növekvő, Svédországban és Japánban egy kicsit nő, de továbbra is nagyon alacsony szintű.²

2.1. A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberi tőke átértékelődése

A rendszerváltás során kialakult sokk egyértelműen lecsökkentette a szocializmusban felhalmozott tudás piaci értékét. A lefolytatott tudományos vizsgálatok világosan jelezték, hogy az „átmenet” két eltérő jellegű szakaszra bontható. Egyrésről a rendszerváltást követő időszakban példátlan mértékben és hirtelenséggel esett vissza az iskolázatlan munkaerő iránti kereslet – a legfeljebb szakmunkás végzettséggel betöltött munkahelye száma öt év alatt a felére csökkent –, a képzetlen munkások relatív bére is gyors ütemben süllyedt. Logikailag helytálló, ha más szempontból tekintve a változásra „az iskolázottság értékének növekedéséről”, „az iskolázottak helyzetének javulásáról”, „a tudás felértékelődéséről” beszélünk – csak éppen semmi olyasmi nem történt, amit e kifejezések pozitív jelentés tartalma sugall: a képzett dolgozók iránti kereslet nem nőtt, hanem csökkent; reálbérük nem javult, hanem romlott; az iskolázott munkavállalók tudását próbára tevő új típusú munkahelyek ekkor még csak igen kis számban jelentek meg.

Amikor ez megtörtént – a kilencvenes évek közepétől –, megváltoztak a kereseti trendek is: az idősebb, iskolázott munkavállalók helyzete a fiatalabbakéhoz képest romlott, az iskolázottság kereseti hozama csak a fiatalabb korosztályokban nőtt. (Egy ezúttal már nem csak negatív értelemben, hanem a kereset reálértékét tekintve is.) E folyamat annak ellenére is folytatódott, legalább is 1999-ig, hogy a 90-es évek közepétől növekvő számban léptek a munkaerő piacra középiskolát, vagy főiskolát-egyetemet végzett pályakezdekők. A nagyobb vállalatokra becsült termelékenység függvények alátámasztják, hogy e folyamat mögött az új technológiák és munkafajták térhódítása – a gazdaságnak immár nem kizárólag munkahely rombolásra korlátozódó átalakulása – állt. A fiatalabb és idősebb iskolázott munkavállalók között szélesedő termelékenységi szakadékot jeleznek a becslések – ezt először a több tőkével és modernebb felszereléssel működő külföldi tulajdonú vállalatok esetében figyelhettük meg, de később a különbség a hazai szektorban is megjelent. Az időszak végén az idősebb, képzett dolgozók becsült termelékenységi hozzájárulása már is különbözött a képzetlenekétől. (Kertesi Gábor–Köllő János: A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberi tőke átértékelődése.)

Miközben 1989-1995 között a reálbérek minden kategóriában csökkentek, az általános iskolai, vagy szakmunkásképző végzettséggel betöltött munkahelyek száma 48 %-al, de

² Lackó Mária: A magyar munkanélküliség nemzetközi összehasonlításban
Európa Fórum 1993/2. sz. pp. 28-31.

az iskolázott munkaerő piaca is 11 %-al csökkent. Az általános kereslet – visszaesés időszakát követően a munkaerőpiac alsó és felső szegmensében eltérő irányban változtak a dolgok. 1995-1999 között hozzávetőlegesen annyi munkahely keletkezett az iskolázott munkaerő számára, mint amennyi megszűnt a rendszerváltást követő válság idején. A legfeljebb szakmunkás végzettséggel betöltött munkahelyek száma azonban stagnált, és a bérek is tovább csökkentek a kereseteloszlás alsó tartományában. Ezzel párhuzamosan megváltozott az emberi tőke átértékelődésének iránya is: az általános (relatív) felértékelődést a fiatal-iskolázott munkaerő máig tartó (relatív és abszolút) érték növekedése követte.

A megbízható elemzéshez szükséges statisztikai adatsorok hiánya miatt közvetett adatokból következtetjük azt, hogy a kelet-közép európai régióba, így Magyarországra is áramlott nemzetközi tőke révén olyan nemzetközi vállalatok települtek meg, amelyek értékes, és viszonylag fiatal eszközparkja révén sokkal nagyobb termelékenység növekedési potenciállal bírtak, mint a magyar tulajdonú vállalatok. Ez a megállapítás különösen igaz a háromszáz főnél többet foglalkoztató vállalkozásoknál. Ebben a szegmensben 1999-ben a külföldi cégek a foglalkoztatottak 40,5 %-át, a nettó állóeszköz érték 51,2 %-át, az értékcsökkenési leírás 61,6 %-át, és a hozzáadott értéknek 63 %-át képviselték. Ez a fejlődési tendencia a közvetlen rendszerváltást követő 1992-1999-es időszakban is folytatódott, amelynek során a külföldiek által foglalkoztatottak részaránya 10 %-ról 40 %-ra nőtt.

Az átmenet során megjelent tömeges munkanélküliség viszonyai közepette egy másik figyelemre méltó jelenség is megkezdődött: 1996 környékére élesen elkülönültek a hazai és nemzetközi tulajdonú vállalkozások abban a tekintetben, hogy milyen életkorú, illetve milyen munkatapasztalatú munkavállalót foglalkoztatnak. A külföldi cégeknél megfigyelhető az a tendencia, hogy „lefölözték” a munkaerőpiacot, elsősorban nem a pályakezdő magasan képzett munkaerőt, hanem a már egy-három év szakmai tapasztalatot szerzett munkavállalókat alkalmazva. Elsősorban más cégektől magasabb béreket kínálva vonzották el ezt a munkaerőt, amelyhez a döntően hazai tulajdonú cégek nehezebb alkalmazkodása állt. Általában is elmondható, hogy a hazai tulajdonú cégek – akár még a profit maximalizálás érvével szemben is – képesek a társadalmilag hasznos foglalkoztatási struktúrának megfelelő gyakorlatot folytatni. Ez alatt az kell érteni, hogy pályakezdőket épp úgy alkalmaztak, mint magas iskolai végzettségű idősebbeket. Nem szelektáltak abból a szempontból, hogy – megspórolva a munkába állítás és munkába szoktatás nem csekély költségeit – csak a már betanított munkaerőt csábítsák el más cégektől. Mindenesetre a tömeges munkanélküliség gyorsan kirostálta az iskolázatlan vagy alacsony iskolázottságú rétegeket, miközben a munkahelyek tömeges megszűnése igen érzékenyen érintette a szakmunkásréteget is. Mindeközben a magyar GDP nemcsak, hogy nem csökkent a termelés csökkenésével, hanem az mind ECU-ben, mind dollárban számítva növekedett. Időben csak eltolódva reagáltak a magyar tulajdonú cégek, ami egyértelműen ahhoz vezetett, hogy a nagyobb munkatapasztalattal rendelkező korosztályok reálbérét csökkentették. Általában ez a folyamat úgy meg végbe, hogy a magasabb képzettségű, azonban a hosszabb munkavállalói tapasztalattal rendelkező munkavállalókat az adott cégek elküldik, így azok munkanélkülivé válnak. A munkaerőpiacra való gyors visszahelyezésük elsősorban állami feladat, ennek költségei a központi költségvetést terhelik. Amikor viszont sikerül az ilyen munkavállalónak ismét elhelyezkednie, már csak kevesebb – adott esetben jóval kevesebb – munkabérért tud csak elhelyezkedni. A folyamat előnyös a gazdasági társaságoknak, növeli azok gazdasági túlélőképességét, illetve

versenyképességüket, azonban igen jelentős problémákat okoz társadalmi és különösen az állami költségvetés tekintetében. A rendszerváltás előtti kontinuitás, amely mintegy biztosította az életfogytig tartó foglalkoztatást – hasonlóan például Ausztriához, amely a kapitalista rendszeren belül volt képes ilyen rendszer kidolgozni és működtetni -, a nagyobb munkatapasztalattal rendelkező – így magasabb bért kereső korosztályok munkaerőpiacról való kiszorulása megingatta a társadalombiztosítási ellátórendszert is. A korábban felosztó-kirovó társadalombiztosítási ellátó rendszerből (amely azt jelenti, hogy az inaktívak ellátását szolgáló forrásokat a jelenleg aktívak társadalombiztosítási befizetéseiből fedezik), épp a legtöbbet befizető társadalmi rétegek tűnnek el. Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy a társadalombiztosítási rendszer negatív folyamatai akadályozhatták meg leghatékonyabban az államigazgatási rendszer átalakítását. Amennyiben az államigazgatás a feladatorientált működésre való strukturális reformot hajtott volna végre, az államigazgatásból nagyarányú korcsoportokat kellett volna elbocsátani. A gazdasági struktúraváltás okozta a társadalombiztosítási torzulásokat ez az államigazgatási elbocsátás olyan mértékben erősítette volna fel, amely igen gyorsan tette volna kezelhetetlenné a helyzetet. Az államigazgatási struktúraváltás elmaradása ugyanakkor csak elodázta a problémákat: a gazdasági teljesítőképességhez túlzott mértékű államigazgatás, közalkalmazotti illetőleg köztisztviselői szféra fenntartása meghaladja az ország gazdasági teherbíró képességét. A kérdéskör komplex jellegét mutatja, hogy a gazdasági struktúraváltás során túlzott mértékű külföldi tulajdonosi szerkezet alakult ki. Ez az adatokkal is alátámasztható tény nemcsak a tőke repatriálásában jelenik meg, tehát az, hogy a már átalakult és hatékonyan termelő vállalkozások eredménye nem marad az országban, hanem a külföldi tulajdonosok kiviszik az országból (ezt a folyamatot csak részben és időlegesen akadályozza meg egy olyan fajta adókedvezmény-struktúra, amely az újra befektetett tőkék adóztatását csökkenti), hanem abban is, hogy a magyar vállalkozások versenyhátrányban dolgoznak.

2.2. Az adófizetők arányának változása³

Magyarországon 1995-ben a lakosság 40,7 %-a számított adófizető polgárnak. Ez az arány nemzetközi viszonylatban átlagosnak mondható. A kilencvenes évek magyar jövedelmi folyamatainak sajátossága volt az adófizetők számának és arányának csökkenése. Mind az adózók arányának alakulása, mind a csökkenés területileg differenciált képet mutat azzal együtt, hogy az adózók aránya egyetlen megyében sem emelkedett. Ez összefügg demográfiai okokkal is, hiszen ahol magas az öregkorúak, illetve a fiatalok aránya a népességen belül, ott értelemszerűen relatíve alacsonyabb a népességen belül az adózók aránya. Mégis az adózók arányának alakulását főképpen és elsősorban a munkahelyek számának alakulása, pontosabban csökkenése határozta meg elsősorban. A munkahelyek számának csökkenését nem kompenzálta a vállalkozók számának növekedése, s különösen nem az adó tömegében, mivel a hazai adófizetési morál miatt a vállalkozók – valószínűleg területi-települési különbségektől függetlenül – a legalacsonyabb jövedelmi kategóriák szerint járulnak hozzá a közterhekhez. Települési szinten már ez a tényező meghatározza az egész település bevételi forrásainak jelentős szintjét is.

³ COMITATUS 1997. november

A lakossági jövedelemeloszlás területi és települési különbségei pp. 13-14.

Az adófizetők aránya a lakosságon belül évről évre folyamatosan csökken, s ez a csökkenés már a nagyrégiók szintjén is jelentős mértékben a jövedelmi olló szétnyílását eredményezi. Nyugat-Dunántúlon a népesség nagyobb hányada vonódik be az adózói körbe, mint Kelet-Magyarországon. Kétségtől nőtt a korábban is hátrányos helyzetű megyék lemaradása már a viszonylag durvább mutató, a nyers népességszámhoz viszonyított adószám alapján is. Még markánsabban lennének a különbségek, ha a demográfiai szűrőket alkalmaznánk, pl. a potenciális adózók népességéhez viszonyítanánk az adózók számát.

Az adózók lakosságon belüli arányát tekintve a települések egészen szélsőséges képet mutatnak. A legalacsonyabb az adózó népesség aránya a kis településekben, míg a nagyobbaknak az arány magasabb. Vannak olyan települések, ahol mindössze a lakosság töredéke adózik. Szélsőséges példa erre Csenyété (346 fő lakos) 3 %, Alsószentmárton (983 fő) 5 % adózóval, de az 5000 fő népességszámú települések közül még jócskán sorolhatnánk az ilyen alacsony értékeket.⁴

Sajátos, településnagyság szerint felállítható, egyenletesen emelkedő lépcső rajzolódik ki az adózók arányát tekintve. Az egyes népességnagyság szerinti településkategóriákra azonban az a jellemző, hogy korántsem homogének, mindegyikben, de különösen a 10 000 fő alatti lakosságszámú kategóriákban nagyok a szélsőségesek.

Az 500 főnél kisebb településeken összességében a lakosság még 1/3-a sem adófizető. Ennek demográfiai okai is vannak, de a munkahelyhiány, továbbá a foglalkozási szerkezet is nagymértékben közrejátszik ebben a helyzetben. Teljesen kategorikus összkép mégsem állítható fel, mivel a kistelepülések mintegy 20 %-ában az adózók aránya 40 % fölé emelkedik, sőt van, amelyiknél ez az érték nagyon magas (Szorosad 144 fő – 72 %, Nagyhuta 121 fő – 62 %). Az országos lista élén is éppen ezek állnak, s mögöttük 10-15 olyan viszonylag kis község következik, ahol extrém magas az adózók aránya.

Az 501-1000-ig terjedő kategóriában található több mint 700 község közül Alsószentmárton 983 fős lakosságából 5 % adózik szemben a hasonló nagyságú Agyagosszergénnyel (942 fő), ahol 62 % adózik. az 1001-2000 közötti kategóriában Újléta 1071 fő 15 %-os aránya áll szemben a csoportvezetőt jelentő Tihannal (1266 fő) 58 %-ával. A 2001-5000-ig terjedő kategóriában Tiszabő 2097 lakosa közül mindössze 12 % adózt regisztráltak, míg a hasonló nagyságú Balatonföldváron 54 %-ot. A népességszám emelkedésével az alsó extrém értékek ugyan kisebbek lesznek, de a problémátömeg nem. Így a 5001-10 000 fős kategóriában Nagyecsed (7435 fő) 21 %-os adózó aránya és Balatonboglár 52 %-os aránya jelenti a szélsőségeket.

Összességében csak a 10 000 főnél népesebb városok esetében emelkedik az adózók aránya az országos átlag (40 %) fölé. A 10 és 20 ezer közötti lakosságszámú városaink közül jó néhány azonban nehéz helyzetben van, így ennek a város kategóriának az arányai jóval elmaradnak a 20 000 főnél nagyobb városok adózási arányaitól, nagy a szóródás közöttük. Így a legkedvezőbb helyzetű Százhalombatta (53 %) és a város csoportba tartozó legkedvezőtlenebb helyzetű Hajdúhadház (24 %) vagy Újfehértó (27 %) között meglehetősen nagy a differencia. Tükrözi ezt a különbséget az is, hogy a településcsoport szélső pólusa között az egy főre eső jövedelmet tekintve a

⁴ Ezt a képet árnyalja, hogy a mezőgazdasági kistermelők Magyarországon csak 2008. év elejétől kötelesek adószámot kiváltani.

különbség is meglehetősen nagy. Meg kell említeni, hogy ezen a kisvárosi kategórián belül összefüggően magas adózói arány mutatható ki a Nyugat-Dunántúl kisvárosaiban (Kapuvár, Csorna, Sárvár, Celldömölk), stabil megélhetést biztosító munkahelyeivel.

A 20 000 főnél nagyobb lakosságszámú városok átlagosan már nem különböznek egymástól, ha lakosságon belül az adózók hányadát tekintjük. Egyedi szóródás természetesen kimutatható ezen a körön belül is. Különösen fájdalmas Ózd esete, ahol a 46 000 lakosból 1995-ben mindössze 32 % adózó volt. A legnagyobb az adózó arány pedig Siófokon 52 % és Pakson 48 %.

Az 50 000 feletti népességszámú városaink között ismét fel kell hívni a figyelmet a dunántúli nagyvárosokra, ahol az átlagos adózói arány lényegesen meghaladja a kelet-magyarországi értékeket. Szombathely (51 %), Győr (48 %) magas értékei jelzik a két országrész közötti különbséget még nagyvárosi szinten is. (Miskolc 40 %, Debrecen 41 %, Nyíregyháza 42 %.)

2.3. Az egy főre eső adóköteles jövedelmek különbségei⁵

Az 1995-ös adatok szerint Magyarországon az egy főre eső adóköteles jövedelem átlagban 157 ezer Ft volt. Ez az érték régióként és településenként jelentősen szóródott. Megyénként (ideértve a fővárost is) a legmagasabb átlagot Budapest érte el, az országos átlagot jóval meghaladó 237 ezer Ft-os értékével.

A főváros értékei oly mértékben „megnyomják” az egy főre jutó nemzeti átlagot, hogy a megyék közül azt csupán egyedül Fejér megye haladja meg. Az országos átlag körüli érték regisztrálható még Győr-Sopron-Moson, Vas, Pest, Veszprém, Zala és Komárom-Esztergom megyében, vagyis a Dunántúl nagy részén. Ezzel szemben az Alföld egésze, Észak-Magyarország és Baranya egymástól lényegesen nem különböző mértékben az átlag alatt helyezkedik el. Mélyen az átlag alatti egy főre eső jövedelmi színvonal jellemzi viszont Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét, ahol mindössze az országos átlag 63 %-t éri el a mutató hosszú évek átlagában. A megye extrém alacsony értékeiben kumulálódnak a demográfiai sajátosságok és a munkahelyhiány, továbbá az alacsony átlagbérszínvonal okozta együttes hatások.

Településenként természetesen igen nagyok a szélsőségek. Az egy főre eső adóköteles jövedelem településnagyság típusonkénti átlagai sajátos lépcső szerint alakulnak. Az aprófalvas (0-500 fős) kistelepülések átlaga 1995-ben 86 750 Ft volt, ami az országos átlag 55 %-a csupán. Innentől kezdve fokozatosan emelkedik a lépcső a települések lélekszámával párhuzamosan. A vidéki települések közül a legkedvezőbb helyzetben az 50 000-100 000 fő közötti népességszámúak vannak. A 157 ezer Ft-os országos jövedelmi szint fölé csupán az 50 000-nél népesebb városokban emelkedik az átlagpolgár adózás alá vont jövedelme, s még a vidéki nagyvárosaink is elmaradnak a fővárosnak az országos átlagot messze meghaladó jövedelmi viszonyaitól.

Településszám szerint pedig a polgárok több mint 9/10-e él olyan településen, ahol a jövedelmi szint nem éri el az országos átlagot. Ez szám szerint 2958 települést jelent,

⁵ COMITATUS 1997. november

A lakossági jövedelemeloszlás területi és települési különbségei pp. 14-16.

amelyek zöme aprófalú. Azonban az aprófalvas kategória sem homogén, hiszen a 0-500 fős települési csoportban a szélső extrém értéket képviselő Csenyété (346 fő) átlaga csupán 4323 Ft, míg ennek a szélső értéknek a figyelmen hagyásával Pettend (154 fő) van a legrosszabb helyzetben (18 500 Ft/fő). A kis települések kb. 1/5-e viszont az országos átlagnál magasabb jövedelmi szinttel bír. Kaszó 195 ezres átlaga több mint tízszeres különbséget jelez a kategórián belül.

A legkisebb és legnagyobb érték közötti arány az 5000 és 1000 fő közé eső valamint az 1000-2000 közöttiekben hasonló, míg a többi településnagyság kategóriánál a hányados ennél kisebb (rendre 7-5-4-szeres). A 10 000 és 50 000 fő közötti városkategória igen heterogén. Hajdúhadház 13 ezer fős lakossága mindössze 64 ezer Ft/fős jövedelmet szerez. Ebbe a településnagyság kategóriába sorolódik Százhalombatta is, ahol a legmagasabb a vidéki települések közül az egy főre eső átlagos jövedelem. (315 e Ft).

Mindenesetre az országos átlag körül mozgó, azt reprezentáló 10 000 főnél népesebb városok, mellékkeresetet csak mérsékeltten találó lakossága van bizonyos értelemben kritikus helyzetben bármilyen, az alsó középrétegeket érintő megszorítást tekintve. Ez az a települési kör, ahol az életvezetésben, az életstratégiában a leginkább számítanak a kialakult „nagy állami elosztórendszerekre”, azok stabilitására (gyes, gyed, családi pótlék.). A kisebb falvakban élők 200-230 ezer Ft-os átlaga, amely havi 20 000 Ft-s bruttó átlagot reprezentál – jelentős részben közszolgáltatásban álló tisztviselőket, egészségügyieket, pedagógusokat jelent. Ebben a településkörben a vállalkozóréteg elsősorban a mezőgazdasághoz kötődik, vagy valóban kis egzisztenciát jelentő kisvállalkozó, hagyományosan több lábon álló egzisztencia. Ebben a falusi környezetben a még viszonylag kicsi, de biztos kereseti átlag is értékhordozó, ugyanakkor kétséges, hogy meddig „nyomható” vissza.

A magas jövedelmű települések toplistáját természetesen a főváros vezeti. Ugyanakkor, azzal együtt, hogy vannak más településeink is amelyeken feltűnően magasabb a jobb jövedelmű (és ezek szerint középosztályosabb jellegű és jobb teherviselő) rétegek aránya. A középosztályos település jelleget elsősorban az adja, hogy ezekben a városokban aránylag több a nehezen eltitkolható jövedelmű, stabil munkahelyekkel rendelkező lakos (magas a közszolgálati alkalmazásban álló vagy stabil közép vagy nagyipari munkahellyel rendelkező polgárok aránya).

Az már külön problémát jelent, hogy Budapesten belül is rendkívül nagy a kerületek között mért jövedelmi polarizáció. A szegény kerületek – gazdag kerületek közötti egy főre eső jövedelmi különbségek a fővárosban is eléri a szélső értékek között a kétszeres különbséget. A II. XII. vagy éppen a XI. kerület jövedelmi viszonyait tehát csak korlátozottan lehet kivetíteni magára a fővárosra. A külső kerületek vagy a Belváros előregedett, elszlömösödött városrészei a szegénypolitika első számú célterületei magát a problémátömeget tekintve.

Az adatok alapján Budapesten él a viszonylag nagy jövedelem után adózó réteg igen jelentős része (40 %-a).

2.4. A jövedelemstruktúra területi-települési különbségei⁶

⁶ COMITATUS 1997. november

A jövedelmi struktúra igen mély szociális és társadalmi tartalmak hordozója nemzeti keretek között is, hát még a szűkebb szomszédság, a napi élettérnek helyet adó, jól ismert lakóhely szintjén. A kilencvenes évek eleji magyar diszkomfortság-érzés egyik alapvető eleme éppen a jövedelemszerkezet széthúzódásából ered, ami a megelőző évtizedek egyenlőségre törekvésével, továbbá a deklarált szociális piacgazdasági célkitűzésekkel alapvetően ellentétes tendenciák eredménye. Kimutatható az is, hogy Magyarországon a személyi jövedelemadatok alapján mért megoszlás viszont már a modern piacgazdaságoknál valóban kedvezőtlenebb képet mutat éppen azzal, hogy az adózók nagyobb aránya van az átlag alatt.

Jelen elemzés keretében nem mutatjuk be a jövedelem-eloszlás általánosan használt statisztika jellemzőit, csupán néhány igen egyszerű tényrt rögzítünk. Így mindenekelőtt azt, hogy már a főbb település népességnagyság kategóriáinként is jelentősen eltérnek az ott élők jövedelem szerinti megoszlásai, ezeken belül pedig egyedi településenként egészen szélsőséges típusok vannak.

A jövedelmi struktúrát az adóköteles jövedelem 1 millió Ft-ig 100 ezer Ft-onkénti sávokkal, a felett pedig 1-1500 millió, 1500 és 2000 millió, valamint a feletti sávra osztottuk. A sávok nem estek egybe a tényleges adózási sávokkal, viszont a felosztás révén elvi lehetőség nyílik az időbeli összehasonlításra.

Az adózók 12,2 %-a az évi 100 ezer Ft-nyi jövedelmet sem elérő szint alatt adózott. Megyénként a legmagasabb ez az arány Szabolcs-Szatmár-Bereg, valamint Békés megyében, míg a legalacsonyabb Vas megyében, ahol az adózók még tizede sem tartozott ebbe a jövedelmi csoportba. Kedvező a helyzet még a fővárosban is, továbbá Zala, Nógrád és Fejér megyében. Településnépesség nagyság szerint a kistelepülésekben élők az igen alacsony jövedelem után adózók aránya magasabb, 1995-ben több mint 14 %, innentől kezdve vékonyodik ez a réteg.

A 100-200 ezer forintos sáv alapján az adózók több mint 1/5-e fizet közterhet. Ezzel ez a jövedelmi kategória a legtömegesebb magyar adósáv, méghozzá nemcsak országos szinten, hanem minden megye szintjén és a településnépesség kategóriáinként is. Egyedül a fővárosban vékonyabb kissé ez a réteg, valamint a megyék közül Vas, Győr-Moson-Sopron, Fejér megyékben. Ezzel szemben magas, 25 % feletti az e sávban jövedelmet kimutatók aránya a megyék közül Bács-Kiskun, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés megyékben.

Összességében a két alsó sáv, amely az adózók több mint 1/3-t tömörítette 1995-ben (még 1994-ben is lényegében ugyanennyit) a települések közül az adózók többségét jelentette.

A 200 ezres határtól kezdve a jövedelemgörbe ellaposodik. Lényegében véve már a 700 vagy még inkább a 800 ezres sávhatártól az egy-egy csoportba tartozók száma és aránya radikálisan csökken. a középmezőnyt jelentő 200-800 ezres sávokon belül adózik a népesség több mint fele. Megyénként természetesen ismét differenciált a kép, hiszen a Dunántúli megyékben ez a réteg valamelyest tömegesebb, míg az Alföldön vékonyabb. Településnagyság típusonként pedig ismét csak a már jól ismert lépcső

rajzolható fel, az alacsony lélekszámú falvakban a középréteg is viszonylag vékonyabb, míg a nagyobb lélekszámúakban terebélyesebb. Ezzel együtt még a fővárosban is a 2-800 ezres sávba kerül az adózók több mint fele.

A magasabb jövedelmi sávokat is két részre oszthatjuk, a közép magas (800-1500 ezres sáv) és a magas jövedelműekre (1500 ezer feletti sávok). Ez a különbségtétel elsősorban a települési rangsor esetében érdekes, hiszen mindössze 1700 olyan település van ahol egyáltalán regisztrálnak a legmagasabb kategóriába tartozó adózót. Ez a mutató már főképpen csak a fővároson belüli szegregáció érzékeltetésére alkalmas, hiszen a 2,5 millió feletti adóbevallást benyújtó 25 300 polgár 54 %-a Budapesten él.

A fővárosban a nagyobb adózott jövedelmet elérő lakosság aránya is magasabb, míg statisztikusan a kis településekben alig akad magasabb adózott jövedelmet felmutató polgár.

Az adatok tükrében például még mindig a stabil nagyiparral rendelkező városok lakossága a legkiegyenlítettebb a jövedelmi viszonyokat tekintve.

1993-ban ugyanezen jövedelemsávokat alkalmazva egyébként jóval tömbösebb eloszlás jellemezte a lakossági jövedelmeket. Településtípusonként a nagyobb lélekszámú városok voltak azok, amelyeknél a középső jövedelemkategóriákban „kipúposodott” az eloszlást jellemző oszlopsor. Budapest viszont jóformán egyenletes magasságú oszlopokkal jellemezhető. Ennek részint olyan oka is volt, hogy a jövedelemsávjaink nem eléggé finoman követték a valós jövedelemeloszlást, részint pedig valóban kisebbek voltak a lakossági jövedelem differenciák.

Ad 3.:

A magyar lakosságnak biztosítással való ellátottsága

A lakosság pénzügyi biztonsága szempontjából alapvető fontosságú a rendkívüli helyzetekben való segítség, az ilyen helyzetekre való felkészülés. Az ilyen helyzetek egyrészt a szociális biztonság keretébe tartoznak, hiszen egy munkahelyi baleset (ez a kérdés már átvezet a jogbiztonsághoz is!), a munkahely elvesztése esetén a társadalom milyen ellátásokat biztosít a munkát keresőnek, éppúgy, mint az egészség más módon való elvesztése, illetve az öregkor elkövetkeztének pénzügyi biztonsága. Ezekkel a kérdésekkel később fogunk foglalkozni, azonban a társadalmi szolidaritásra épülő pénzügyi biztonságot a lehető legszélesebb körben szükséges kiegészíteni a nyereségérdekeltségű biztosító cégek által kínált biztosításokkal.

Már előzetesen is megállapítható, hogy egy adott ország lakosságának pénzügyi biztonságára legnagyobb kihatással a biztosításokkal való ellátottság jelentkezik. Egyrészt a lakosság – különös tekintettel a magánvállalkozást folytatók – legkülönbözőbb biztosításokat köthetnek, amely a vállalkozások, mintegy az önfoglalkoztatók biztonságának alapjait jelenthetik. Természetesen nincs arra

lehetőség, hogy csőd ellen is biztosítsa valaki a vagyonát, de a balesetek, tüzesetek, bűnügyek ellen széles spektrumú biztosítások léteznek.

Ugyanez a biztosítási spektrum elérhető a magánszemélyek, illetve a családok részére is. A legnagyobb biztonságot az jelenti, hogy ha az egy élet munkájával megszerzett lakás vagy ház biztosítva van, különös tekintettel a rendszerváltás óta bekövetkezett emelkedésére a bűnözés, a különösen a vagyon elleni bűncselekmények számának megnövekedésére. Ugyan így biztosítást köt a bűnesetekre vagy elemi károokra stb.

A legnagyobb különbség a nyugat és kelet európai társadalmak között abban mutatkozik, hogy a jövedelmi helyzet nem teszi azt lehetővé, hogy a középréteg már akár a személygépkocsijára olyan mértékben kössön casco biztosítást, amely igazán jelentené a lakosság pénzügyi biztonságát. Ez az a biztosítás, amely ellentétben a kötelező gépjármű felelősség biztosítással baleset esetén nem a másnak okozott károkat mérsékli, illetve téríti meg, hanem a balesetből kifolyólag a saját kárunkat, a saját vagyonunkban bekövetkezett értékcsökkenést, illetve a saját egészségünkben bekövetkezett romlást kárpótolja.

A különbség a hagyományos uniós tagországok és Magyarország ellátottsági szintje között az autóbiztosításban is szembe tűnő. Az unióban ugyanis mindenki rendelkezik a gépjármű-felelősségbiztosítás mellett a CASCO valamilyen formájával is, nálunk azonban csak minden negyedik autós.

Elmaradást kell behoznunk az utasbiztosításban is. Míg a korábbi tagországok közül Angliában 90 százalékot, Németországban, Ausztriában 80 százalékot, és még a déli államokban, mint Olasz- vagy Spanyolországban is 65 százalékot meghalad a kiutazók biztosítottsága, addig hazánkban talán, ha a 30 százalékot éri el.⁷

Míg a nagyobb értékű tárgyak biztosításánál (lakás, személygépkocsi stb.) megállapítható, hogy az újonnan csatlakozott kelet-közép-európai országok lakossága főként anyagi helyzete miatt nem engedheti meg a biztosítást, így szenvedve el a pénzügyi biztonságuk terén a legnagyobb hátrányokat, addig a kismértékű, külföldre utazással kapcsolatos biztosítások meg nem kötése már szemléletmódbeli különbségekre mutat rá.

Úgy tűnik, hogy a magyar lakosság még mindig az államtól várja azokat az ellátásokat, amelyet a rendszerváltás előtt megszokott. Ez jellemző még azokra a fiatal korosztályokra is, akik nem éltek a rendszerváltás előtt, azonban családjuk, elsősorban szüleik magatartása arra indítja őket, hogy saját biztonságukról és különösen saját pénzügyi biztonságukról ne gondoskodjanak. Ez a helyzet elfogadhatatlan, megváltoztatásra szorul, hiszen az öngondoskodás eszméje hozzá tartozik a demokráciákhoz. A „mindent az államtól várunk” szemlélet annak ellenére újra termelődik, hogy a gazdaságban a privatizáció végbement (beleértve a biztosítókat és a korábban állam által ellátott tevékenységek egy részét is). Az egészségügy magánosítása folyamatban van, a nyugdíjbiztosításban megjelent a második pillér az öngondoskodás pillére (bár ennek megjelenése nem segítette elő a fenntartható rendszer kialakulását, lásd: az adott fejezetnél), a társadalom tudatában azonban még mindig él az állammal szembeni mítosz.

⁷ Forrás: www.allianz.hu (2007. november 10.)

Ezt a mítoszt természetesen alátámasztja a régebben tag Európai Unió országok tapasztalata, ahol az egészség és nyugdíjrendszertől kezdve a jogbiztonságon át a bankok és biztosítóintézetek feletti állami felügyelet sokkal hatékonyabban működik, mint az újonnan csatlakozott országokban.

Ad 4.:

Az öregkor biztonsága

Ennek egy részét a felosztó-kirovó rendszerben működött társadalombiztosítás, a társadalmi szolidaritás biztosítja. Több kísérlet során azonban a felosztó-kirovó rendszert a jogszabályokkal áttörték, így mostanra már beléptek a kötelező magánnyugdíj biztosító cégek, és különösen a fiatalabb korosztály a saját időskoráról való gondoskodását az ilyen magánnyugdíj pénztárakba való befizetéssel érheti el. Igen komoly aggályok merülnek ugyanakkor fel ezen rendszer bevezetésével és működtetésével kapcsolatban: például vizsgálni szükséges, hogy az öregségi magánnyugdíj pénztárak ténylegesen az öregkorra tartalékolnak-e, vagy valamilyen módon már a nyugdíjba menetelkor a betett tőkét van vagy annak egy részét kézhez kaphatják-e. Amennyiben ez így van: ebben az esetben csak hosszú távú magán megtakarításokról beszélhetünk és nem valódi időskori öngondoskodásról.

Miért van az, hogy az állami társadalombiztosítási rendszerben maradtak anyagilag jobban jártak, mint a magánnyugdíj pénztárakba átlépők?

Az időskori pénzügyi biztonságot a vagyonfelhalmozás is biztosíthatja. Itt kell kitérni azokra az újfajta biztosítóintézetek általi pénzügyi konstrukcióra, mint például a Hild életjáradék, amikor is az idősök lakását vásárolja meg olyan konstrukcióban a biztosító, vagy bank, amelynek során olyan életjáradékot fizet számára, amely növeli az időskori biztonságot. Ezen a helyen ugyanakkor meg kell azt kérdeznünk, hogy a Kelet-Európában, de különösen Magyarországon az egy élet munkájával megszerzett lakás vagy ház, amely szinte kizárólagos vagyonát jelenti az idősöknek, ennek a felélése milyen társadalmi változásokat idéz elő, amikor is ezek a középrétegű vagy szegényebb családok egyszerűen nem örökítenek gyermekeikre semmilyen vagyont. Ez a fajta pénzügyi konstrukció, mint vagyonfelélés növelheti az idősök biztonságát, de ugyanakkor ezzel egy időben csökkenti utódaik pénzügyi biztonságát.

Még ide: Itt foglalkozni kell az öregségi nyugdíjak mértékével, az inflációval, az idősök fogyasztási kosarával, amelyet az infláció még jobban terhel.

Térjünk ki arra is, hogy a rendszerváltás óta az egészségügyi ellátás költsége milyen mértékben emelkedett, és az idősöket különösen terhelő gyógyszer és egészségügyi ellátási költségek hogyan érintik egyrészt az egyének pénzügyi biztonságát, másrészt a központi költségvetést.

Vajon milyen gondot jelent az a tény, hogy a rendszerváltás előtti korosztályok az államszocialista rendszerben látszólag ingyen kapták az egészségügyi ellátást, aminek fejében a munkabérek igen nyomott színvonalon, központilag voltak meghatározva. A piacgazdaság hiányát a központi tervutasítás rendszerével pótolták, ami azt jelentette,

hogy minden társadalmi rétegnek a munkabérét, kereseti, jövedelmi helyzetét központilag határozták meg. Ideológiai alapon az „uralkodó munkásosztály” preferált helyzetbe került, ami azt jelentette, hogy a központi tervutasításon keresztül a kétkezi munkát végzők bérnövekedése sokszor nagyobb volt, mint az értelmiségiek bérnövekedése. A rendszerváltás után a munkaerőpiacról életkoruk folytán a nyugdíjasok közé belépő generációk azonban az ilyen központilag szabályozott és igen alacsony szinten tartott munkabér keresetük alapján kapták meg nyugdíjukat, a nyomott színvonalú munkabérek vonzották magához az igen alacsony nyugdíjakat. Valójában a társadalom nem nézett még mindig szembe ezzel a kérdéskörrel, amely problémát a különböző kormányok is maguk előtt görgetik. Több esetben tapasztalhatjuk, hogy választási ígéretekként jelenik meg a nyugdíjemelés kérdése, különösen a kisnyugdíjasok vagy az özvegyi nyugdíjasok nyugdíjának emelése. A magyar politika már most is elrugaszkodott a valóságtól, hiszen egyes számítások szerint az öregségi nyugdíjnak lassan az egyharmadát már nem a társadalombiztosítási kasszából fizetik, hanem a központi költségvetés más területéről, így az aktívak személyi jövedelemadó bevételeiből, de még inkább a külföldi hitelekkel kerül az kiegyenlítésre. Mint már korábban elemeztük Magyarország külföldi eladósodottsága igen magas szintű, így ez a trend sem tartható tovább.

Ugyanez a helyzet figyelhető meg az egészségbiztosítási területet illetően is. A rendszerváltás előtti ingyenes egészségügyi ellátást lassan felváltja a fizetős egészségügyi ellátás, amely leghamarabb az ugrásszerűen megnövekedett gyógyszerárak költségeinek lakosságra való ráterhelését jelenti. Általában is elmondható, hogy a rendszerváltás után az adott, kormányon lévő politikai erők elmulasztották a társadalombiztosítás feltőkésítését, ami azért is különösen szomorú, mert az államszocializmusban felhalmozott vagyont anélkül privatizálták, hogy az azt megteremtő dolgozó korosztályok öregségi és időskori betegellátásának pénzügyi háttérét biztosították volna. (kérdésként merül fel: volt-e reális alapja azoknak a becsléseknek, mely szerint a magyar gazdaság majd „kinövi” ezeket a problémákat, tehát a GDP növekedése olyan mértékű lesz, amely lehetővé teszi az aktív korosztályúak fokozottabb társadalmi szolidaritás vállalását az idősök iránt. Valójában nem arról van-e szó, hogy ezek a számítások vagy elvárások megalapozatlanok voltak, a politika elmulasztotta a rendszerváltás előtti korosztályok pénzügyi biztonságának megteremtését, az állami bérlakások elidegenítése volt az egyetlen olyan momentum, amely a korábbi rendszer alacsony bérszínvonalát kompenzálta valamilyen módon.)

A Magyar Nemzeti Bank már 2005. év végén Műhelytanulmányában publikálta, hogy a nyugdíjrendszerben a tőkefedezeti pillér bevezetésének és az 1998. óta hozott parametrikus intézkedéseknek a magyar nyugdíjrendszerre gyakorolt hatását vizsgálták meg. Ezen túlmenően elemezték a magánnyugdíj pénztári szektor teljesítményének a jövőbeni öregségi nyugdíjakra gyakorolt hatásait.

A következő eredményekre jutottak:

1. A mai magyar vegyes nyugdíjrendszer pénzügyi szempontból fenntarthatatlan, a rendszerből adódó nettó implicit kötelezettségállomány a 2004-es GDP 237 százalékát teszi ki. Ez az érték közvetlenül a reform után mindössze 60 százalék volt. A nyugdíjkötelezettségeket azóta közel egy teljes éves GDP-vel növelte a járulékulcsok csökkentése, a 13. havi nyugdíjak bevezetése pedig további 45 százalékponttal rontotta a hosszú távú fenntarthatósági mutatót. A nettó kötelezettségek fennmaradó része a törvényben foglalt további járulékcsoökkentések számlájára írható. A különböző években nyugdíjazottak járadékainak a tervezett szintre hozása tovább növelné a nettó

implicit kötelezettségállományt, amely így már meghaladná a GDP 240 százalékát. A nettó implicit kötelezettségek ilyen alakulása arra utal, hogy a magyar nyugdíjrendszerben gazdaságpolitikai visszarendeződésnek vagyunk tanúi. A probléma kezelése érdekében első lépésként egy parametrikus intézkedéscsomagot kellene végrehajtani annak érdekében, hogy csökkenteni lehessen a nyugdíjrendszernek a GDP 2 százalékát meghaladó éves strukturális hiányát az elkövetkező évtizedekben. Emellett a jövőben hosszú távú megfontolásoknak szerepet kell kapnia a gazdaságpolitikai vitákban, mielőtt bármilyen további parametrikus változtatásra sor kerülhetne a nyugdíjrendszerben. A rendszerbe való beavatkozást ahhoz kellene kötni, hogy annak kezdeményezője bemutassa a reform fiskális következményének hosszú távú helyét a költségvetésben, legyen szó kiadáscsökkentésről, a járulékkulcsok vagy az általános adók emeléséről, vagy előre számításhoz használt feltevések megalapozott módosításáról.

2. Ha nem került volna sor a második pillér bevezetésére, a Nyugdíjbiztosítási Alap egyenlege körülbelül 2050-ig közelebb lenne a nullához, majd ezután a rendszer nagyon hosszú távon még inkább függővé válna a pótlólagos finanszírozástól. A második pillér bevezetése azonban önmagában nem vezet fenntarthatóbb nyugdíjrendszerhez, ha a többpilléres rendszerre való áttéréssel járó bevételkiesést teljes egészében többletadósság-kibocsátással finanszírozzák. Ez nem jelenti azt, hogy a második pillér bevezetése fiskális szempontból hosszú távon ne lehetne előnyös. Éppen ellenkezőleg: a második pillér lehetőséget ad a kormánynak arra, hogy (részben) már ma kezelje a hosszú távú finanszírozási kérdéseket. Konkrétan: ha a kormány kiigazítja a költségvetést, és így helyet szorít a reform miatt kieső járulékbételeknek, a fenntarthatóság tekintetében elért javulás 22 százalékpont lehet. Ez lenne egyben az Európai Unió fiskális szabályaival összhangban álló megközelítés is, azok ugyanis megkövetelik, hogy a tagállamok már idejekorán felkészüljenek a demográfiai trendekből adódó fiskális kihívásokra.

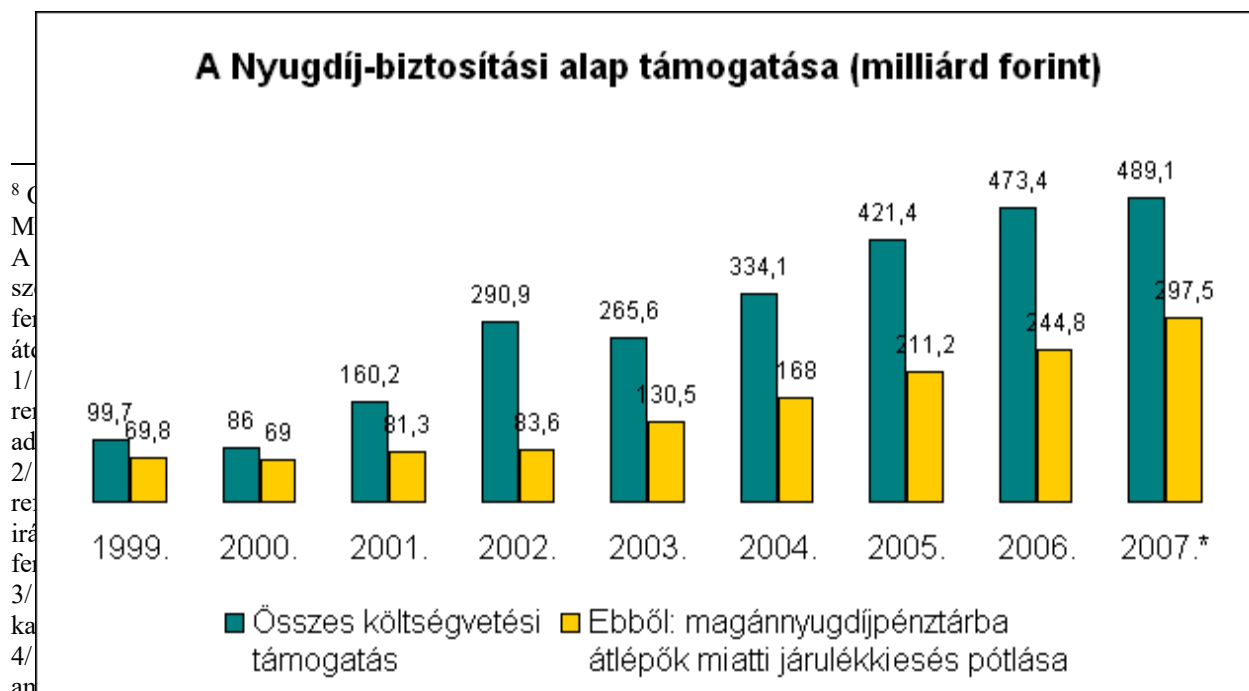
3. A tőkefedezeti pillérben elért 2,1 százalékos átlagos historikus nettó reálhozam (amely magában foglalja a vagyionkezelési díjakat, de nem tartalmazza a befizetésekhez kapcsolódó díjakat) nemzetközi összehasonlításban alacsony. A tőkefedezeti pillér hozamteljesítményének a javítása a magyar nyugdíjrendszerben végrehajtott paradigmatis reform sikerének elengedhetetlen feltétele. Ha a második pillér a továbbiakban is olyan alacsony nettó reálhozam rátákat ér el, mint fennállásának első hét évében, akkor a 2050-ben nyugdíjba vonuló átlagos öregségi nyugdíjas a tisztán felosztó-kirovó rendszerben magasabb járadékot kapna, mint ha a többpilléres rendszerből menne nyugdíjba (miután egy életen át gyűjtötte megtakarításait a második pillérben). 3,4 százalékos reálhozam ráta vezetne a TB-vel ekvivalens induló nyugdíjhoz. Annak az átlagos egyénnek, aki nem a teljes életpályája alatt fizetett járulékot a második pillérbe, hanem annak későbbi szakaszában lépett be a vegyes rendszerbe, míg magasabb hozamokra lenne szüksége ahhoz, hogy egy átlagos tiszta TB-rendszerbeli nyugdíjassal azonos nyugdíjjáradékban részesüljön.

4. A befizetések által meghatározott rendszernek az államilag nem támogatott felosztó-kirovó rendszer lehet a releváns összehasonlítási alapja. E tényezőre kontrollálva a TB-ekvivalens-hozam 2,7 százalékra csökken. Ekkora hozam szükséges tehát ahhoz, hogy egy 2050-ben nyugdíjazandó számára közömbös legyen, hogy az állami nyugdíj 100 százalékát, vagy az állami nyugdíj 75 százalékát és a magánpillérből származó járadékot kapja, ha már ma ismert, hogy mire nyugdíjba vonul, a TB-nyugdíjrendszert

megszigorítják, és így önfinanszírozóvá teszik. A nyugdíjpénztári szektor gyenge hozamteljesítményére adott megfelelő válasz azoknak a gazdaságpolitikai lehetőségeknek a felderítése, amelyek segítségével a pénztárak hatékonyabbá és kevésbé költségessé tehetők, ide értve a szabályozási környezet lehetséges változtatásait is. Ezzel a kérdéssel részletesebben Czajlik és Szalay (2005) foglalkozik.

5. A feltételes implicit kötelezettségek, amelyek abból erednek, hogy a nyugdíjasok a gyengén teljesítő pénztári szektor miatt elszenvedett veszteségeik kompenzálása céljából nyomást gyakorolhatnak a kormányra, eléri a GDP 102 százalékát (a fenntartható esetben 60 százalékát). Ha ez a feltételes kötelezettség explicitté válik, akkor nem teljesül a magánpillér bevezetésének a célja, még abban az esetben sem, ha azt feltételezzük, hogy a reform költségeihez hozzáigazítják a költségvetést.⁸

A Nyugdíj-biztosítási Alap, illetve az Egészség-biztosítási Alap fenntarthatatlan költségeit a magyar lakosság nyilvánvalóan érzékeli, hiszen a téma nap mint nap szakírók, elemzők, tényadatok stb. formájában mind az írott, mind az elektronikus médiában megjelenik. A Nyugdíj-biztosítási Alap fenntarthatatlanságát a következő táblázat is szemlélteti:

járadékok nem lesznek képesek ellentétezni a társadalombiztosítás által folyósított járadékok csökkenését. Ez a következtetés akkor is megállja a helyét, ha a vegyes rendszert egy hipotetikus, egyensúlyban lévő felosztó-kirovó rendszerrel hasonlítjuk össze.

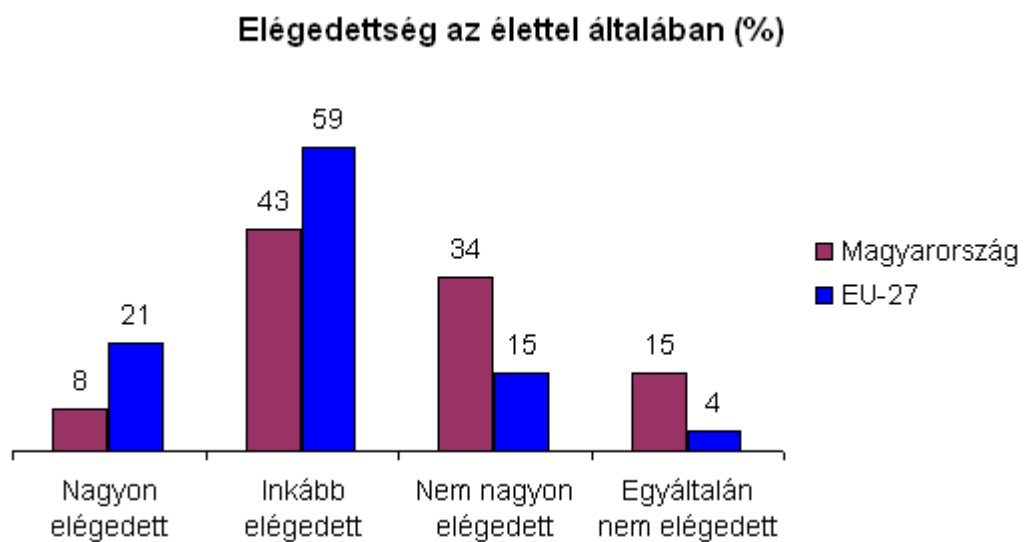
* Előirányzat
Forrás: Költségvetési törvények

Ad 5.:

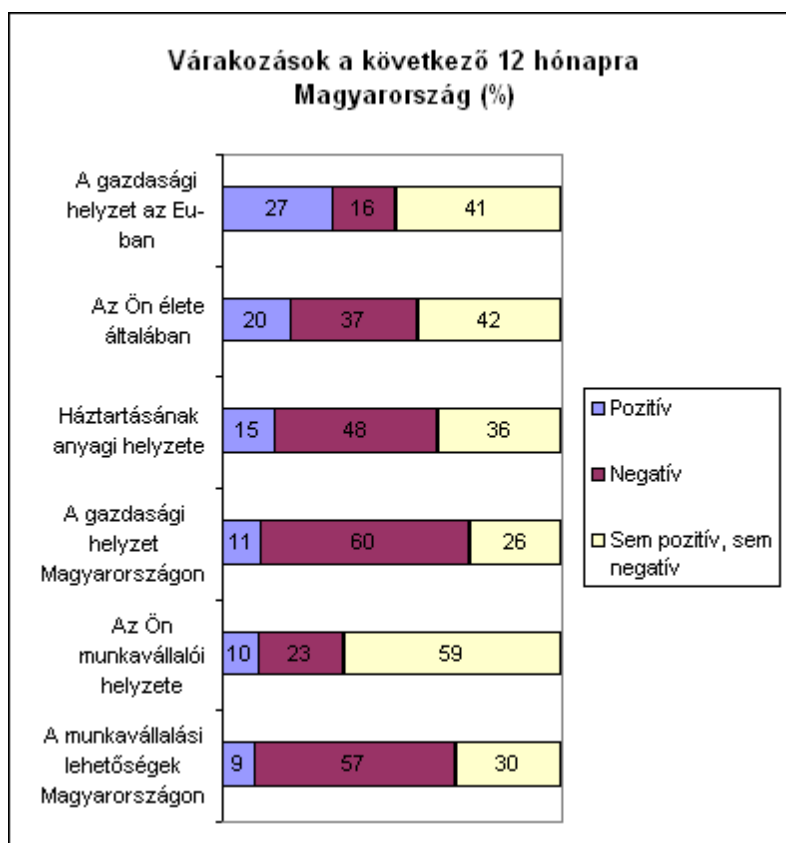
Biztonságérzet

5.1. A lakossági kockázatok és a biztonságérzet alakulása

A magyar lakossági biztonságérzetével kapcsolatosan jellemzőnek mondható az Eurobarométer 2007-es felmérése, amely az Európai Unió 27 tagállamával (köztük az újonnan csatlakozott Románia és Bulgária adatait is figyelembe véve) hasonlítja össze a magyar lakosság elégedettségét az élettel általában.

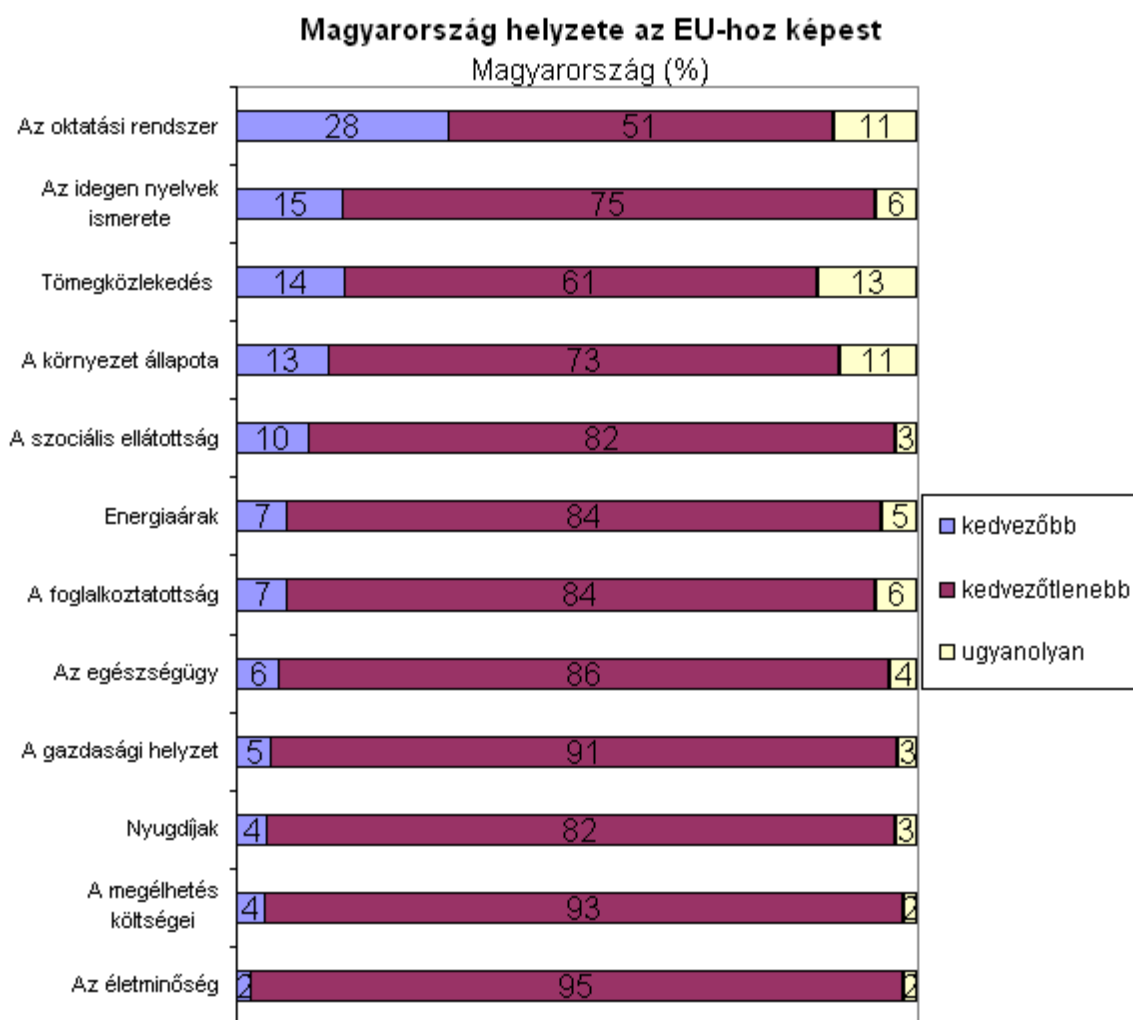
Egyértelműnek látszik a magyar lakosság negatív hozzáállása a következő ugyancsak 2007-ben készült felmérés szerint, amelyben a megkérdezettek saját háztartásuk anyagi helyzetét 48 százalékban kifejezetten negatívnak várják az elkövetkezendő 12 hónapra, míg csak 15 százalék számol pozitív elmozdulással. A saját háztartás helyzeténél még rosszabb Magyarország gazdasági helyzetének megítélése, ahol a kifejezetten negatív irányba való várakozás 60 százalékot tesz ki, hasonló nagyságrendű a munkavállalási lehetőségek várható rosszabbodása. A táblázat megmutatja, hogy a megkérdezett magyar lakosság mintegy 37 százaléka gondolja úgy, hogy az elkövetkezendő egy évben a saját élete rosszabbodni fog, 42 százalék szinten maradást prognosztizál, míg 20 százalék pozitív elmozdulásban reménykedik. Ez az eredmény azzal a vélekedéssel ütközik, amely szerint a gazdasági helyzet az Európai Unióban 41 százalékban változatlan marad, míg 27 százalék kifejezetten pozitív javulást vár az unió gazdasági helyzetében.

Forrás: Eurobarometer 67

Annak ellenére, hogy a magyar gazdaság külgazdasági kapcsolatainak döntő része az Európai Unió országaival bonyolódik le, jellemző, hogy a magyar lakosság megkérdezett része az oktatási rendszer, idegen nyelvek ismerete, tömegközlekedés, a környezet állapota témákban többségében úgy érezte, hogy Magyarország helyzete kedvezőtlenebb az EU átlaghoz képest, míg a szociális ellátottság, energiaárak, foglalkoztatottság, egészségügy kedvezőtlenebb képe a megkérdezett lakosság körében több mint 80 százalékos negatív irányultságot mutat. Az olyan témákban, mint a gazdasági helyzet, a nyugdíjak, a megélhetés költségei és általában az életminőség negatívabb helyzetét 90 százalék feletti arányban nyilatkozták a megkérdezettek. Az

életminőséggel kapcsolatban a megkérdezett lakosság 95 százaléka nyilatkozott úgy, hogy kedvezőtlenebb az Európai Unió életminőségénél, 2-2 százalék pedig jobbnak, illetve ugyan olyanak érzi a helyzetet. Ez utóbbi mutató, amely szintén egy 2007-es felmérésre épült, már kifejezetten egybefogja a magyar lakosság pénzügyi biztonságának érzetét, hiszen a leginkább az Európai Unió átlagától való elmaradásban a gazdasági helyzet, a nyugdíjak, a megélhetés költségei és az életminőség témák szerepelnek. Ez az érzeti mutató természetesen nem mindenben korrelál a valós adatoknak, hiszen a tényszerűen kimutatott adatok szerint a megélhetés költségei Magyarországon nem magasabbak, mint az Európai Unióban, sőt –talán Budapest főváros kivéve – kifejezetten olcsóbb a megélhetés nálunk, mint a nyugat-európai országokban. Ennek ellenére a hazai lakosság a gazdasági helyzetét kifejezetten rossznak érzékeli, amely egyértelműen megalapozza állításunkat, mely szerint a gazdasági biztonság érzete sokkal negatívabb a lakosság körében, mint azt a tényleges adatok alátámasztanák.

Forrás: Eurobarometer 67

Végül nézzük azokat a legfontosabb problémákat, amellyel Magyarország jelenleg szembenéz, és itt azt találhatjuk, hogy a rangsorban mind az EU 25, mind

Magyarország tekintetében az első helyen a munkanélküliség áll, míg Magyarországon a gazdasági helyzet ugyanilyen problematikusnak tűnik, míg az EU 25 rangsorban ez a tényező csak a harmadik a problémás helyzetek közül. A táblázatból leolvasható az is, hogy a pénzügyi biztonság témaköréhez kapcsolódóan a munkanélküliségen és gazdasági helyzeten kívül az egyre bizonytalanabb finanszírozású egészségügy és az emelkedő árak/infláció jelenti Magyarországon a fő problémákat, míg az EU 25 rangsorban is ezek a problémák előkelő helyen szerepelnek.

Általában is elmondható, hogy a gazdasági jellegű problémák Magyarországon a rangsorban kissé helyezkednek előrébb, bár ez a táblázat nem mutatja meg azokat az aránybeli különbségeket, amelyek az EU 25 országok általános életszínvonalával kapcsolatos különbségekre rámutatnának. A problémák rangsorolása ugyanakkor – bár különböző gazdasági mértékben – hasonló tendenciákat jelezne, amely azt jelenti, hogy Magyarország megkérdozett lakossága ugyanolyan rangsorban találja problémásnak a kérdésként feltett területeket.

Legfontosabb problémák, amelyekkel az ország jelenleg szembenéz				
Magyarország rangsor	Probléma	Magyarország (%)	EU-27 (%)	EU-25 rangsor
1	Gazdasági helyzet	41	20	3
1	Munkanélküliség	41	34	1
3	Egészségügy	37	18	4
4	Emelkedő árak/Infláció	28	18	4
5	Bűnözés	12	24	2
5	Nyugdíjak	12	12	7
7	Adózás	7	8	10
8	Energia-ügyek	6	4	13
9	Oktatási rendszer	3	9	9
9	Környezetvédelem	3	7	12
11	Lakásügy	2	8	10
11	Bevándorlás	2	15	6
13	Terrorizmus	1	12	7
13	Egyéb (spontán)	1	1	15
15	Védelem, külpolitika	0	2	14

Forrás: Eurobarometer 67

5.2. A munkanélküliség hatása a biztonságérzetre⁹

Hilbert és Hermann [1982] németországi vizsgálatai a munkanélküliséget olyan általában vett debilizáló faktornak találták, amely a személyeknek mind a pszichés, mind a fizikális betegségekkel kapcsolatos rizikóját megnöveli. Eredményeik alapján a munka sokak számára hiányos szociális kapcsolataikat pótolja, a munkavesztés így

⁹ Léder László-Kopp Mária-Szedmák Sándor-Lázár Imre: Tárgyvesztés és egészségi állapot; pp.66-70.

totális veszteség számukra. A pszichés funkciók sérülésénél nem találtak szignifikáns különbséget a saját hibából és a külső körülmények miatt bekövetkező munkavesztésnél. Depolo és Marco [1985] olasz pszichológusok a munkanélküli hatást befolyásoló legfontosabb faktoroknak az elveszített munka személyes jelentőségét, a munkanélküliség időtartamát, a szociális támogatás elérhetőségét és az érintett személyes stresszérzékenységét találták.

A munkanélküliségnek, mint komplex stressz-szituációnak a megközelítésére helyezi Hafner [1988] német pszichológus a hangsúlyt, a munkanélküliség és a pszichés, illetve fizikális megbetegedések közötti összefüggések keresésében. Fontosnak tartja a munka elvesztésének körülményeit, a rövid távú és hosszú távú hatások külön elemzését. A hatások mindig az individuális faktorokon, azaz a mentális stabilitáson, a megküzdési forrásokon, illetve a gazdasági körülményeken és olyan szociokulturális faktorokon múlnak, mint az alternatív szereplehetőségek vagy a társadalombiztosítási rendszer fejlettsége.

Brenner egy 1983-as írásában ugyancsak a széles, teljes gazdasági és társadalmi értelmű megközelítés mellett érvel. A társadalomtudományos elemzések bizonyító erejűen mutatják, hogy az élet minden szintjén kapcsolat van a munkanélküliség és az egészségi mutatók között. [A munkanélküliség stresszel összefüggő következményeit a helyzet fölötti kontroll elvesztésének szempontjából vizsgálta Baum, Felming és Reddy 1986-ban. Idetartozik Crombie, Kenicer Smith és Tunstall-Pedoe 1989-es skóciai, Asbjorsen és mtsai norvégiai kutatásai, melyek eredményei szerint a pszichés panaszok nőknél 60 %-áért, férfiaknál 69 %-áért, a szomatikus problémák 57 és 44 %-áért a munkanélküliség helyzete volt felelőssé tehető (Asbjornsen, Matthiesen, Stokka, Eide 1985).]

Brenner és Mooney 1982-es, illetve Moser és mtsai 1981-es vizsgálatai alapján a gazdasági instabilitás és az ezzel összefüggő munkanélküliség a legfontosabb veszélyeztető tényezők közé tartoznak. Hasonló összefüggéseket talált az amerikai Zlotnick és Cassanego is vizsgálatukban. Eredményeik szerint általában véve a munkanélküliek könnyebben és gyorsabban betegszenek meg az átlagosnál. [Zlotnick, Cassanego, 1992]

Brenner és Mooney 1982-es, illetve Moser és mtsai 1981-es vizsgálatai alapján a gazdasági instabilitás és az ezzel összefüggő munkanélküliség a legfontosabb veszélyeztető tényezők közé tartoznak. Hasonló összefüggéseket talált az amerikai Zlotnick és Cassanego is vizsgálatukban. Eredményeik szerint általában véve a munkanélküliek könnyebben és gyorsabban betegszenek meg az átlagosnál. [Zlotnick, Cassanego, 1992] Leeftang és mtsai holland városi és vidéki munkanélküliek egészségi jellemzőit hasonlítottak össze azzal a céllal, hogy a munkavesztés egyéb faktoroktól független egészségügyi hatását kimutassák. Eredményeik megerősítették egy ilyen független hatás létezését mind a szomatikus, mind a depressziós és krónikus tünetegyüttesek terén. [Leeftang, Klein, Spruit, 1992]

A munkanélküliség immunológiai hatásait vizsgálták Brenner és Starrin 1987-88-ban. Ennek eredményeit négy fő pontban összegezték. Ezek szerint:

1. A vizsgáltak immunreakciói szignifikánsan megváltoztak a munkanélkülivé válás és a munkanélküliség alatt, majd fokozatosan, hosszú távon a normál érték körül stabilizálódtak.

2. A munkanélküliek gazdasági körülményei nem változtak.
3. A munkanélküliség két éve megnövelte a depresszív reakciók kialakulásának rizikóját, nőknél mintegy 3,5-szeresére a kontrollcsoporthoz viszonyítva. Ezt a hatást leginkább a társas támogatás mérsékelte.
4. A mélyinterjúkkal kiegészített pszichológiai vizsgálat munkanélküli nők 20 fős csoportjánál tíz esetben súlyos depressziót, míg tíz esetben semmiféle depresszív tünetet sem mutatott. Az eredmények szignifikáns korrelációt mutattak az önértékelés, az általános közérzet, a fiziológiai állapot és a pszichés jellemzők változásai között. A vizsgált szisztolés vérnyomásértékek a munkanélkülieknél magasabbak voltak, mint a kontrollcsoportnál, a legmagasabb értékeket és a legnagyobb növekedést a depresszív tüneteket mutató munkanélkülieknél találták.

Dew, Bromet, Penkower [1991] munkanélküli nőkkel folytatott vizsgálatai szerint, a munkanélküliség megjelenése és fennmaradása szignifikáns kapcsolatban áll a depresszív tünetek megjelenésével. Hasonló eredményekre jutottak Rudas, Tondo, Musio, Penda [1991] olasz pszichológusok, munka nélküli és munkával rendelkező csoportok összehasonlításakor. Az MMPI-jal és Beck-féle depressziós skálával elvégzett felmérés szerint a munkanélküliség és a depresszív szimptomák között a megfelelő anyagi támogatottság ellenére szoros kapcsolat volt látható. Hasonló kutatási eredményekről számolt be Brenner svédországi vizsgálatai, [Brenner, Levi 1987] Shelton egyesült államokbeli felmérései, [Shelton 1985] és az osztrák Kirchler ausztriai vizsgálatai után.

A kutatásokon belül újabb külön csoportot képeznek a mortalitás és a munkanélküliség összefüggéseit elemző vizsgálatok. Az eredményeket nagyfokú ellentmondásosság kíséri. Egy dániai vizsgálat, [Iversen, Andersen, Christoffersen, Keiding 1987] az 1970-1980 közötti időszak halálozási mutatóit analizálva, a foglalkozási, lakáskategóriai, földrajzi régió, házassági állapot faktorok szűrése után is, 40-50 %-os elhalálozási arány növekedést találtak a munkanélküliek között. A növekedést a pszichoszociális stresszel és az egészségromlással hozták összefüggésbe. A vizsgálat egyik érdekessége volt, hogy azokban a régiókban, ahol a munkanélküliségi ráta magas volt, a munkanélküliek elhalálozási mutatói alacsonyabbak voltak. Moser, Fox és Jones 1984-es angliai vizsgálata hasonló eredményeket hozott. Az 1971-1981 közötti időszak adatait elemezve, a munkanélküliek elhalálozási arányát az átlagosnál magasabbnak találták. A szocioökonómiai mutatók szűrése után is 20-30 %-os maradt a különbség, amit az egészség romlása miatti munkanélkülivé válás is csak részben magyarázott, az öngyilkossági mutatók kimagasló volta miatt. Hasonlóan magas mortalitási mutatókat találtak a munkanélküliek feleségeinek vizsgálatainál a szocioökonómiai mutatók bekalkulálása után is. Egy másik, 1987-es vizsgálat [Charlton, Bauer, Thaknore, Silver, Aristidou 1987] nem talált statisztikailag szignifikáns összefüggést a munkanélküliség és a halálozási mutatók változása között, habár eredményeik értelmezésénél a munkanélküliség növekedése „enyhe mértékben” hatott az öngyilkossági arányokra, az ischiémiás szívbetegségekre, kardiovaszkuláris problémák megjelenésére, az elhalálozási számokra. Webster ausztrál pszichológus kutatási eredményeire támaszkodva a fizikális, mentális megbetegedés, elhalálozás és a munkanélküliség minden kétséget kizáró kapcsolata mellett száll síkra. [Webster 1984] Ezzel egyidejűleg, 1984-ben a német Schwefel, John, Potthoff és Hechler, egyetértve a mentális és fizikális megbetegedés és munkanélküliség kapcsolatával, nem talált összefüggést az elhalálozás és öngyilkosság területet elemezve. Az angol Pritchard 1992-es az egész akkori Európai Uniót érintő kutatásában szoros, statisztikai kapcsolatot és növekedést

talált a férfi lakosság öngyilkossági adatai és a munkanélküliség között. Egy Indiában lezajlott felmérés még drámaibb eredményei szerint a munkanélküliek által elkövetett öngyilkosságok mintegy 65 %-nál a munkanélküliség direkt hatása érvényesül, és csak 35 %-ánál hozható más faktorokkal összefüggésbe. [Sathyathavi 1977]

A legfontosabb védőfaktorok: megküzdési stratégia, társas támogatás, locus of control

A fent említett vizsgálatok legfontosabb megállapításai közé tartozik a megküzdési stratégia (coping), a szociális támogatás (social support) és a helyzet fölött gyakorolt kontroll (locus of control) faktorok szerepének tisztázása a munkanélküliségi stressz folyamatában. Az eredmények szerint a pozitív, azaz problémaorientált megküzdési stratégia, a megfelelő szociális támogatás, a helyzet fölötti kontroll lehetősége védőfaktorok a megélt stressz hatásaival szemben. Ezeknek a faktoroknak a vizsgálata segíthet a legkritikusabb helyzetben lévők szűrésében, és megadhatja a preventív, illetve krízisintervenciós beavatkozások legfontosabb támaszpontjait.

A munkahely elvesztésének dinamikája

A munkanélküliségnek, mint rizikófaktornak az elemzésekor fontos a munkanélkülivé válás és a munkanélküliség folyamatának szakaszokra bontása. Az egyes szakaszok jellege, és ennek megfelelően hatásmechanizmusa is lényeges eltéréseket mutat.

A legelső fázis a fenyegető munkanélküliség helyzete.

A második szakasz az elbocsátás időszaka, amely a legelső fázissal együtt, az egyik legkritikusabb hatású időszakot jelenti a munkanélkülivé válás folyamatában.

A harmadik fázis a rövid távú munkanélküliség időszaka, a munkavesztés utáni első hat hónapot öleli fel. Ebben a stádiumban, amelyik még általában anyagi gondok nélkül zajlik, az első két szakaszban romlásnak indult egészségi mutatók javulása mutatható ki. Egyes szerzők honeymoon és holiday hangulatról beszélnek eredményeik alapján.

Ez a javulás azonban a munkanélküliség elhúzódásával fokozatosan negatív tendenciákba csap át, a negyedik szakaszt ismét a mutatók rosszabbodása kíséri, ami legtöbbször az anyagi tartalékok kimerülésével jár együtt.

Az ötödik szakasz történéseinek elemzése egyszerre mutatta a helyzethez való viszonylagos adaptáció lehetőségét, a negatív egészségi mutatók bizonyos hosszú távú javulását, a normál értékhez közeledését, de bizonyos mutatók még kétéves időszak után is veszélyesen rossz értékeket jeleztek. Ha az ötödik stádium, eredménytelen elhelyezkedési kísérletek mellett, „végeláthatatlanul” elhúzódik, a depressziós tünetek, a reménytelenség érzésének, a szociális izolációnak és a káros magatartásformák kialakulásának az esélye tovább nő, az egészségi állapot fokozatos romlását kiváltva.

Természetesen az egyes szakaszok történései és megélése szorosan kapcsolódnak egymáshoz, közöttük dinamikus kapcsolatok léteznek. Így például az elbocsátás előtti szakasz bizonytalansága utáni felmondás egészen mást jelent az elbocsátott részére, mint egy bejelentés nélküli, azonnali, váratlan munkaelvesztés.

5.3. A biztonságérzet és a megtakarítások

Magyarországon még a kelet-közép-európai átlagnál (30 százalék) is lényegesen többen, mintegy 43 százalék véli úgy, hogy sokkal kevesebbet fog megtakarítani jövőre, mint idén. További 21 százalék számít arra, hogy valamivel kevesebbet, 30 százalék pedig arra, hogy nagyjából ugyanannyit tud majd félretenni, mint az elmúlt egy évben. A legpesszimistább jóslatokat megfogalmazók aránya 2003 ősze óta – amikor is 22 százalékot ért el – közel duplájára emelkedett, de a legutóbbi, 2007 tavaszi felméréshez képest is magasabb.¹⁰

Ad 6.:

Összefoglalás

A magyar lakosság pénzügyi biztonsága az általunk tanulmányozott tényezők alapján *alacsony színvonalúnak* mondható. Mindezek a tényezők azonban nem vezettek a biztonságérzet csökkenéséhez, sőt bizonyos esetekben a személyi hitelek felvétele, a családok eladósodottsága azt mutatja, hogy ennek ellenkezője történt. A bankok által kínált hitelkonstrukciókat anélkül vállalták be a családok, hogy számoltak volna annak visszafizetési és egyéb hosszú távú hatásaival. A jelenséget több mint egy évtizedig elfedték a jogrendszer hiányosságai. Sem a nemperes eljárásokban (fizetési meghagyás), sem a polgári peres eljárásokban a Magyar Köztársaság igazságszolgáltatása nem tudott olyan minőséget produkálni, amely idejében jelezte volna a hitelfelvétel terén megmutatkozó problémákat. Az elhúzódó eljárások lehetővé tették, hogy olyanok is pénzintézeti hiteleket vehettek fel, akiknek valójában már a teherbíró képessége ezt nem tette volna lehetővé. Adatvédelmi okokból késett a rossz adósok listájának felállítása is, de legfőképpen a bírói végrehajtási eljárás gyenge hatékonysága akadályozta meg egy egészséges rendszer kialakulását.

A pénzügyi biztonsággal kapcsolatban el kell mondanunk, hogy a rendszerváltás igazán vesztes korosztályai nem is a nyugdíjasok voltak, hanem a nyugdíjat még el nem érők. Ezek a korosztályok veszítették el legnagyobb számban a munkahelyeiket, anélkül, hogy akár a korengedményes nyugdíjat, akár a rokkantsági nyugdíjat igénybe tudták volna venni. A rokkantsági nyugdíjasoknak az emelkedő száma azt mutatja, hogy az állam nevében eljáró orvosszakértői intézetek túlságosan enyhén bántak ezzel a lehetőséggel, így engedve meg, hogy olyanok is igénybe vegyék ezt az ellátást, akik valójában „csak” a munkahelyüket veszítették el. Aki pedig rokkantsági nyugdíjra vonatkozó jogosultságot szerzett, a legkritább esetben tér vissza ismét a munkaerőpiacra, így saját életében is törés következik be, illetve esély sincs arra, hogy járulékbefizetőként ismételten a társadalombiztosítási rendszerek befizetőjévé váljon. Ezen kívül a munkanélküli ellátás csekély színvonala széles rétegek elszegényedéséhez vezetett, ezt a folyamatot csak felerősítette a több gyermeket vállalók, illetőleg a szüleiket időskorukban és/vagy betegségük esetén anyagilag is segítők tábora.

¹⁰ GfK Csoport által a The Wall Street Journal Europe megbízásából készített Befektetési Barométer felmérés eredményeiből. Forrás: Ecoline.hu - 2007

A megtakarítások arányai ezzel szemben azt mutatják, hogy a rendszerváltás környékén mégis csak kialakult az a középréteg, amelynek pénzügyi biztonsága megfelelő. Ez a réteg azonban szűk, létrejövetele összefüggésben van az ország európai uniós csatlakozásával, a jövedelemelvárások növekedésével éppúgy, mint egy tehetős nyugdíjas réteg kialakulásával. Ugyanakkor szembevetendő a jól képzett, nyelveket beszélő, és főként a legversenyképesebb transznacionális cégeknél állást találó, így a nemzetközi munkamegosztásba sikeresen bekapcsolódott 30-as korosztály eladósodottsága.

Hibás politikai döntések is hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar lakosság csak kis része rendelkezik elegendő mértékű pénzügyi, vagy pénzügyi jellegű megtakarítással, befektetéssel. E helyett a megtakarítások szükségtelennél sokkal nagyobb mértéke ingatlanokba került befektetésekre, amely teljesen immobilá teszi az adott társadalmi rétegeket. Ez a befektetési struktúra - az immobilitás mellett - közvetlen hatással is van a pénzügyi biztonságra, különösen annak érzetére. Abban az esetben amikor valaki különböző veszélytényezőkkel néz szembe – például megbetegszik, elveszíti munkahelyét, rokkanttá válik, családjában tragédia következik be, bűncselekmény áldozatává válik, stb.- pénzben vagy pénzügyi jellegű eszközökben felhalmozott vagyona átsegítheti ezeken a nehéz időszakokon.¹¹ Az ilyen, öngondoskodásra képes, réteg igen szűk, hiszen például Magyarországon a megtakarítások nélküliek aránya eléri a 75%-ot. Ezzel szemben Kelet-Közép-Európában a megtakarítások nélküliek aránya 66 százalék, a nyugat-európai országokban 40 százalék, az Egyesült Államokban pedig 20 százalék.

A mobilizálható pénzügyi befektetések csekély voltát a magánszemélyek a biztosítás eszközével tudják ellensúlyozni. Ekkor a bekövetkező legkülönbözőbb károkozások vagy károsodások esetén a folyamatosan befizetett biztosítási díjak ellentételezésekként a biztosító áll helyt ezekben a szituációkban. Magyarországon ebben a tekintetben is igen jelentős elmaradás mutatkozik például a nyugat-európai társadalmakhoz képest. Már a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítási díjak befizetését is mintegy 600 ezer gépjármű tulajdonos nem veszi komolyan, arról nem is beszélve, hogy például CASCO biztosítással is körülbelül 25 százaléka rendelkezik a tulajdonosoknak míg például Németországban ugyanez az arány 100%-osnak tekinthető. Ez a kockázatminimalizálási hiány egyén vagyónbiztosításoknál is megfigyelhető.

A magyar lakosság pénzügyi biztonságának alacsony színvonalát a fenti két tényező – a mobil megtakarítások, valamint a biztosítási kockázatközösség hiánya - együttes hatása felerősíti. Ehhez járulnak hozzá a munkanélküliségi tendenciák, az egészségbiztosítási-, valamint a nyugdíjalap időben át nem gondolt reformjai, illetve a már bevezetett reformok következtelen végrehajtása.

Ez a **pénzügyi biztonságihiány** bizonyos – a nyugdíjazás előtt álló, vagy a harmincas éveit elején járó korcsoportokban – a munkanélkülivé válás veszélyével kumulálódva

¹¹ Korábban a magyar állam is egyértelműen preferálta például a részvényvásárlást vagy egyéb pénzügyi jellegű befektetést: befektetési alapok, részjegyek, stb. vásárlását, az utóbbi időben azonban döntően az államháztartás hiányának csökkentése érdekében ezek az eszközök kezdenek eltűnni.

olyan társadalmi feszültséget okoz, amely a jelenlegi politikai és gazdasági eszközökkel már nem kezelhető.¹²

A helyzetet rontja, hogy a politika túlságosan nagy kilengésekkel szabályozza az adózási mértékeket, illetve az illeték és járulékmértékeket is. Nem sikerül például hosszú távon stabilizálni azokat befektetési adókedvezményeket, amelyek a likvid pénzügyi megtakarítások felé mozdították volna el a lakosság megtakarításait, így segítve elő a lakosság pénzügyi biztonságának megteremtését.

Ugyancsak hosszú távon érvényes, hogy a nyugdíjrendszert illetően a második pillér megteremtése nemcsak hogy nem segítette elő a Nyugdíj-biztosítási Alap fenntarthatóságát, hanem rövid távon kifejezetten hátrányos volt a nemzeti kockázatközösségre.

A pénzügyi biztonsághiány ugyanakkor önmagában nem ad magyarázatot a biztonságérzet kései reagálására. A lakossági eladósodás azután is folytatódott, hogy annak veszélyeire vonatkozóan a pénzügyi ellenőrző szervezetek – a sajtón keresztül is – erőteljesen figyelmeztettek. Ez a korreláció további elemzést igényel megvizsgálva például, hogy a lakosság mennyiben vetíti ki saját pénzügyi biztonságának érzékelését a gazdasági folyamatokra. A biztonságérzetet vélhetően olyan állami intézkedések is befolyásolták, amelyek anélkül juttattak közösségi pénzeket egyénekhez, hogy annak fedezete rendelkezésre állt volna. A rendszerváltásnál elindult öngondoskodási folyamat megtorpant, ismét visszatért a mindenható államba vetett hit. A politika ezt a kérdést a „szociális piacgazdaság” fogalmának a kialakításával és a gyakorlatba való átültetésével próbálta kezelni, miközben az államadósság nagymértékben emelkedett.¹³

A magyar lakosság pénzügyi biztonságának megteremtése sürgetően fontos feladat. A megtakarítások hiánya illetve torz volta, az eladósodottság mértéke, a betegségi, vagy az öregkori biztonság hiánya nem teszik azt lehetővé, hogy az ország kihasználja az európai uniós tagságából fakadó előnyöket, nem is beszélve a globális gazdasági versenyben való helytállásról. A pénzügyi biztonság megteremtése sokkal átgondoltabb és hatékonyabb állami szabályozást feltételez, amelyben egyszerre szükséges a rövid és a hosszútávú érdekeknek megfelelni. A különböző szabályozási elemek összehangolásában még nagy tartalékok rejtőznek, bár ezek kihasználása nem fog automatikusan megtörténni.

Lezárva: Budapest, 2007. december 16.

Melléklet:

Irodalomjegyzék

¹² Ugyan az állam a munkanélküli-ellátás fejlesztésével, aktív munkaerőpiaci beavatkozásokkal igyekszik például a munkanélkülivé válás kockázatát csökkenteni, valójában az ország versenyképességének csökkenése, a túladóztatás és egyéb – a munkaerő alkalmazását terhelő járulékok magas szintje – nem teszi lehetővé a hatékony fellépést.

¹³ Lásd: a függelékben foglalt eladósodottsági táblázatokat.

IRODALOMJEGYZÉK

BAKSAY Gergely: Munkanélküliség az Európai Unióban.
In: Európai Tükör, 11/2005:97-105.

BALCSÓK István: A munkanélküliség területi egyenlőtlenségei és legjellemzőbb folyamatainak alakulása az 1992-2002. közötti időszakban. Doktori (Ph.D.) értekezés. Debreceni Egyetem, Természettudományi kar. Debrecen, ny. n. 2005. 158 p.

BÁRÁNY Anikó: Munkanélküli-ellátások 2000-ben.
In: Cég és Jog, 3/2000:15-17.

BERDE Éva: A pályakezdő diplomások munkanélkülisége.
In: Statisztikai Szemle, 12/2005:1093-1110.

BOKOR Lászlóné SZŐKE Éva: Magyarországi munkaerőpiac, foglalkoztatás, munkanélküliség a rendszerváltástól napjainkig.
In: Magyarországi mozaik, 2003. 87-109.

CSABA Erika: A tartós munkanélküliség alakulása hazánkban. A KSH munkaerő-felmérés adatai alapján.
In: Munkaügyi Szemle, 1/1999:18-21.

CSIZMÁR Orsolya: A munkanélküliek nemek szerinti megoszlásának regionális különbségei Magyarországon.
In: Adsumus. 4. köt. 2006. 23-41.

CZÚCZ Ottó - HAJDÚ József - POGÁNY Magdolna: Szociális jog. 2. [köt.] A társadalombiztosítás intézményei, a családok támogatásának rendszere, a munkanélküliek (és a megváltozott munkaképességű személyek) ellátásai, a szociális igazgatás keretében nyújtott szociális ellátások.
Budapest, Unió Kiadó 2005. 520 p.

FALUSINÉ SZIKRA Katalin: Munkanélküliség és diplomás túltermelés.
In: Közigazgatási Szemle, 11/2001:950-964.

FALUSINÉ SZIKRA Katalin: Munkanélküliség és képzettség. A magasan fejlett országok tapasztalatai nyomán.
In: Közigazgatási Szemle, 12/1997:1047-1059.

FAZEKAS Károly: A magyarországi munkanélküliség két jellemző vonása. 1-2. r.
In: Munkaügyi Szemle, 10/1995:29-34., 11/1995:31-37.

FEKETE György: A gazdálkodó háztartások a munkanélküliséghez való egyéni alkalmazkodási stratégiák és a közösségi feladatok szemszögéből.
In: Munkaügyi Szemle, 12/1994:11-13.

FÓTI János - LAKATOS Miklós: Foglalkoztatottság és munkanélküliség. Információk a magyarországi censzusok eredményeiből. 5. [köt.] Értékelések, következtetések, jövőképek. Budapest, Regiszter Kiadó 2005. 124 p.

FÓTI János - LAKATOS Miklós: Foglalkoztatottság és munkanélküliség. Információk a 2005. évi mikrocenzus eredményeiből. 7. [köt.] A foglalkoztatottak strukturális jellemzői.
Budapest, Xerox Magyarország Kft. 2006. 159 p.

FÓTI János - LAKATOS Miklós: Foglalkoztatottság és munkanélküliség. Információk a magyarországi censzusok eredményeiből. 4. [köt.] Területi mobilitás a munka világában.
Országos Foglalkoztatási Alapítvány. Budapest, Regiszter Kiadó 2005. 140 p.

FÓTI János - LAKATOS Miklós: Foglalkoztatottság és munkanélküliség. Információk a 2005. évi mikrocenzus eredményeiről. 6. [köt.] A munkaerőpiac változásai 2001 és 2005 között.
Budapest, Xerox Magyarország Kft. 2006. 163 p.

FÓTI János - LAKATOS Miklós: Foglalkoztatottság és munkanélküliség. Információk a magyarországi censzusok eredményeiből. 1. [köt.] A munkaerőpiac múltja, jelene.
Országos Foglalkoztatási Alapítvány. Budapest, Summa Consult ny. 2004. 122 p.

FÓTI János - LAKATOS Miklós: Foglalkoztatottság és munkanélküliség a 2005. évi mikrocenzus alapján.
In: Munkaügyi Szemle, 3/2006:13-18.

FÓTI János - LAKATOS Miklós: Foglalkoztatottság és munkanélküliség. Információk a magyarországi censzusok eredményeiből. 2. [köt.] A foglalkoztatottak főbb jellemzői.
Országos Foglalkoztatási Alapítvány. Budapest, Regiszter Kiadó 2004. 162 p.

FÓTI Klára: Kelet-közép-európai munkaerőpiacok – az átmenetben. Foglalkoztatás és munkanélküliség a visegrádi országokban, valamint Szlovéniában.

In: Külgazdaság, 11/1994:41-57.

FRANZ, Wolfgang: Munkanélküliség és inflációs stabilitás: a NAIRU koncepciója és alkalmazási lehetőségei

In: Gazdaság, 4/1989:134-148.

GAYER Gyuláné: Diplomás munkanélküliek életkori diszkriminációja, a nyugdíjhoz közeli és a nyugdíjasok megnyerése a foglalkoztatás érdekében.

In: OFA kutatási évkönyv. 3. [köt.] 2005. 190-193.

GERE Ilona: Munkanélküliek ellátása – szociális biztonság.

In: Munkaügyi Szemle, 3/1990:5-9.

GERE Ilona: A nyugdíjazás, mint a munkanélküliség megelőzésének, levezetésének eszköze.

In: Munkaügyi Szemle, 10/1997:13-16.

GLASS, Christy – KAWACHI, Janette: A reform vesztesei vagy nyertesei? A munkanélküliség nemek szerinti különbségei Lengyelországban és Magyarországon.

In: Szociológiai Szemle, 4/2001:114-148.

KERTESI Gábor – KÖLLŐ János: Regionális munkanélküliség és bérek az átmenet éveiben. A bérszerkezet átalakulása Magyarországon.

In: Közgazdasági Szemle, 7-8/1998:621-652.

KÉSEDI Ferenc: A foglalkoztatottság és a munkanélküliség mérése.

In: Statisztikai Szemle, 7/1991:554-562.

KORINEK László: A munkanélküliség és a bűnözés kapcsolatának néhány kérdése.

In: Belügyi Szemle, 8/1989:30-34.

KÖLLŐ János: A magyar munkanélküliség nemzetközi összehasonlítása és növekedésének forrásai.

In: Info – Társadalomtudomány 23. sz. 7-14.

KÖLLŐ János – NAGY Gyula: Bérek a munkanélküliség előtt és után.

In: Közgazdasági Szemle, 4/1995:325-357.

LACKÓ Mária: A magyar munkanélküliség nemzetközi összehasonlításban.

In: Európa Fórum. Gazdaság – politika – jog 2/1993:28-46.

LAKATOS Gyula: Közveszélyes munkakerülés és/vagy munkanélküliség.
In: Szociálpolitikai Értesítő, 1/1989:230-252.

LAKATOS Judit: Eltérés és azonosság a regisztrált munkanélküliek és az ILO definíció szerinti munkanélküliek állományában.
In: Munkaügyi Szemle, 6/1995:15-18.

LAKATOS Judit: Női munkanélküliség az 1990-es években.
In: Statisztikai Szemle, 9/1995:707-715.

LAKI László: A falusi munkanélküliség néhány problémája.
In: Agrárátalakulás. 1996. 176-185.

LAKI László: Ingázás külföldre. Hazai munkanélküliség – külföldi munkavállalás.
In: Államtalanítás. 1997. 338-371.

LAKI László: A tartós munkanélküliség, a nők és a család.
In: Vegyesváltó. 1999. 57-74.

A lakosságnak a jövedelmekkel, befektetésekkel illetve munkanélküliséggel összefüggő 1994. évi várakozásai. 4. sz. előrejelzés. Készítette Adler Judit – Barta Judit.
GKI Gazdaságkutató Rt. Budapest, ny. n. 1993. [4], 70 p.

MOLNÁRNÉ VEGYIGE Júlia: Gazdasági növekedés és munkanélküliség Ausztriában.
In: Statisztikai Szemle, 12/1994:929-938.

Munkanélküliség – örök életünkre? Beszélgetés egy társadalmi probléma elméleti kutatóival a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen. Varga Zsuzsa [interjúja] Szombathelyi Ferencsel, Szalay Lászlóval, Drecin Józseffel, Mandel Miklóssal.
In: Munkaügyi Szemle, 1/1994:14-17.

Munkanélküliség az Európai Unióban és a csatlakozó országokban. 2002. szerk. Sipőcz Balázs.
In: Területi Statisztika, 1/2004:85-93.

Munkanélküliség és a szakszervezetek. Elhangzott az MSZOSZ által szervezett, 1996. okt. 28-án megtartott konferencián. Kiad. a Magyar Szakszervezetek Országos szövetsége. Budapest, Vasas Szakszervezet ny. 1997. 83, [4] p.

RAB Henriett: A prémiumévek program és a korengedményes nyugdíj: a munkanélküliség megelőzésének két alternatívája a nyugdíjbiztosítás körében.
In: Magyar Közigazgatás, 5/2006:312-316.

UNGVÁRI György – NAGY Imre – MORVAI Veronika: Munkanélküliség és életminőség.
In: Élethelyzet – életminőség. 2002. 33-62.

HOMICSKÓ Árpád: Az egészségügyi ellátások biztosítása az Európai Unió tagállamaiban.
In: Globalizáció és a magyar jog. 2006. 100-105.

A háztartások felszereltsége, vagyoni helyzetének egyes jellemzői. 1996. Összeáll.
Lakatos Judit – Keszthelyiné Rédei Mária – Kiss Vámosi Éva. Közrem. Szoukup István – Horváth Ádámné.
KSH Életszínvonal- és emberi erőforrásstatisztikai főosztály. Budapest, ny. n. 1997. 99 p.

KELEMEN András – KINCSES Gyula – FUTÓ Gábor – TITTMAN János:
Egészségügyi szolgáltatás biztosítási alapon. Szerk. Futó Gábor. Budapest, Média Team, 1992. 179 p.

LESTÁR Lászlóné VARGA Mária: Gondolatok a társadalombiztosítás, az egészségügy és a szociálpolitika reformjáról. [Hozzász. Ébli Györgyné: Eredmények és tennivalók a biztosítási reform folyamatában c. cikkéhez. PSZ 8-9/89.]
In: Pénzügyi Szemle, 1/1990:58-63.
NÉMETH György: Biztosítás és szolidaritás.
In: Biztosítási Szemle, 8/1998:9-13.

Jövedelemeloszlás Magyarországon. 1995. Az 1996. évi lakossági jövedelemfelvétel adatai. Készítette: Havasi Éva – Horváth Ádámné – Schnell Lászlóné. Közrem. Kunné Varga Judit, Matukovics Józsefné
Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, Petro-Land ny. 1998. 185, [6] p.

Lakossági jövedelemváltozás, réteghatások, szóródás 1991-ben [1. köt.] Készítette Szabó Sándorné – Szívós Péter.
Gazdaságkutató Intézet. Budapest, ny. n. 1992. [4], 61, 14 p.

OROLIN Zsuzsa: A lakosság rétegződése jövedelemforrások szerint.
In: Gazdaság és Társadalom, 4/1990:5-25.

RUTTKAY Éva: A lakossági jövedelemelosztás területi és települési különbségei.
In: Comitatus. Önkormányzati Szemle, 11/1997:11-20.

COMITATUS 1997. november

A lakossági jövedelemelosztás területi és települési különbségei pp.13-17.

Léder László-Kopp Mária-Szedmák Sándor-Lázár Imre:Tárgyvesztés és egészségi
állapot
pp.66-70.

Orbán Gábor – Palotai Dániel: A magyar nyugdíjrendszer fenntarthatósága (Magyar
Nemzeti Bank – Műhelytanulmányok 2005/40.

A Geopolitikai Tanács Alapítvány Műhelymunkák
sorozatában 2007-ben megjelent tanulmányok:

2007/1 A Cseh Köztársaság a terrorizmus elleni harcban – Csorba Kata

2007/2 A NATO szerepe a nemzetközi terrorizmus elleni harcban – az Amerikai
Egyesült Államok politikai vetületének feldolgozása – Csáki Csaba

2007/3 A NATO és a terrorizmus elleni harc politikai vetületei Törökországban-
Ország-Krysz Axel

2007/4 A NATO és a terrorizmus elleni harc politikai vetületei Olaszországban –
Szép László ezredes és Antonino INTURRI alezredes

**2007/5 A NATO szerepe a nemzetközi terrorizmus elleni harcban – a
jelentősebb tagországok politikai vetületének feldolgozása:
Németország – Csáki Csaba**

2007/6 A NATO szerepe a nemzetközi terrorizmus elleni harcban – az Egyesült
Királyság politikai vetületének feldolgozása - Peterdy Viktória

2007/7 Kanada és a nemzetközi terrorizmus elleni harc – Dr. Habil. Krajnc
Zoltán mérnök alezredes

2007/8 A nemzetbiztonsági szolgálatok hatékonysága a XXI. században –
tanulmánykötet – szerkesztette: Dr. Pintér István

2007/9 A lakosság pénzügyi biztonsága 2007. – Dr. Pintér István

A Szerencsejáték ZRt. és az OTP Garancia Biztosító ZRt. támogatásával készült
2007.

HU ISSN 1788-7895
ISBN: 978-963-9816-21-3
Készült: 100 példányban
A kiadásért felel: Dr. Pintér István
Nyomdai munkák: CPD Copy Kft.